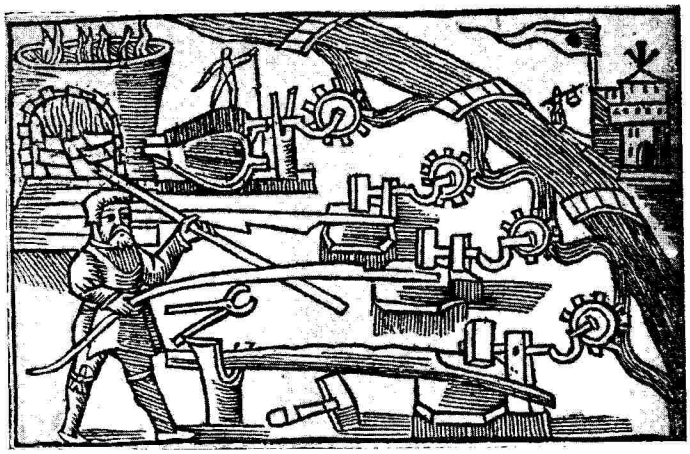

Smide.
Ur Olaus Magnus' arbete om Norden.

Ur Mackmyra bruks historia.

Av **Percy Elfstrand.**

Vårt svenska bergsbruk har gamla anor.[1]) I en urkund från 1288 nämnes Falu gruva för första gången, och det torde få anses visst, att initiativet till grundandet av detta vårt äldsta bergverk tagits av Magnus Ladulås i början av 1280-talet och att tyskt inflytande och tyska förebilder därvid gjort sig gällande. Men redan omkring ett århundrade tidigare möter oss i norska och danska källor, på tal om en del av Sverige, namnet Järnbäraland, som tydligt visar, att järntillverkning före-

[1]) Följande otryckta källor ha kommit till användning för föreliggande artikel: I Riksarkivet (R. A.): Bergskollegii arkiv, Protokoll, registratur, resolutioner, hammarskattelängder, brev och suppliker, bergverksrelationer, bergstingsrättsprotokoll; Bergverkshandlingar; Biographica; Genealogica; Svea hovrätts arkiv, Protokoll och utslag. Kammararkivet (K. A.): Jordeböcker. Riksbankens arkiv (R. B.): Bankokommissariernas protokoll. Lantmäteristyrelsens arkiv: Kartor och kartbeskrivningar. Kungl. Biblioteket (K. B.): Klerckerska samlingen. Gefle stads arkiv (S. A.): Rådstuvurättens protokoll, riksdagsakter, "Sundbergska, Gestrinska och Sparrmanska acten". Mackmyra bruks arkiv: Diverse handlingar. Till Fullmäktige i Jernkontoret, som genom sin frikostighet möjliggjort denna artikels tryckning, ber jag att få rikta ett vördsamt tack. För upplysningar av olika slag, anskaffande av illustrationer m. m. står jag i tacksamhetsskuld till teknologen T. Berg, d:r D. Elfstrand, fröknarna J. Elfstrand och D. Forssell, kapten F. Gripensvärd, fröknarna G. Hedén och E. Jacobson, major E. Th. Klingberg, kandidat W. Klingberg, d:r S. Rönnov, disponenten C. Sahlin, ingenjör J. H. Sehlberg, bibliotekarien K. Setterwall, kyrkoherden A. O. Strömbäck, fil. mag. D. Strömbäck, disponenten G. Strömbäck och förste arkivarien E. Wærn.

kommit i Sverige sedan urminnes tider. Något bergsbruk i egentlig mening kan det dock ej ha varit utan endast utnyttjande av myr- och sjömalmer. Enligt förr gängse uppfattning utgjorde Gestrikland en del av detta Järnbäraland, men nyare forskningar synas ha vederlagt denna åsikt och gjort sannolikt, att med Järnbäraland avsågs mellersta och västra Dalarna.

Den gestrikländska järntillverkningens urgamla karaktär förringas dock icke härav, ty i Hedesunda och Öster-Fernebo har man träffat otvetydiga spår av en inhemsk järnproduktion från den äldre såväl som den yngre järnåldern och i Ockelbo från övergången mellan folkvandringstiden och vikingatiden, d. v. s. omkring 800 efter Kristi födelse. Det är naturligtvis sjö- och myrmalmer, som kommit till användning även här, och båda slagen förekomma som bekant i betydande mängd i Gestrikland. Emellertid lärde man sig småningom att bryta malmen ur bergen, och denna metod måste ha varit i bruk, långt innan Torsåkers bergslag fick sina första privilegier under senare hälften av 1300-talet. Detta antagande motsäges ej heller av själva framställningssättet, ty detta var ursprungligen detsamma i båda fallen. Myrmalmen fortfor dock i århundraden att spela en viss roll.

I Gestrikland, liksom annorstädes i vårt land, har bebyggelsen från urminnes tider koncentrerat sig kring vattendragen. Under långliga tider var det lättare att färdas fram på sjöar och floder än till lands, där farbara vägar endast långsamt kommo till stånd. Men då befolkningen med tiden lärde sig att tillvarataga de stora skogarnas och bergens skatter, började vattendragen tagas i anspråk för andra ändamål. Det var länge endast de mindre åarnas vattenfall, som utbyggdes, och kring dem lokaliserades under medeltiden den späda industrien. Under 1500-talets förra hälft hade man emellertid börjat utnyttja även de större vattendragen, Hoån, Jädraån och Gavleån. Härigenom blev bygden ej längre uteslutande en jordbrukarbygd utan också en bergsmansbygd. Bönderna fortforo visserligen med sitt jordbruk, men samtidigt utbyggde de de små vattenfallen och anlade sina hyttor och hammarsmedjor.

I Torsåker och Ovansjö nådde den gestrikländska bergshanteringen sin högsta blomstring, och dessa socknar utgjorde tillsammans vad man kallat Gestriklands bergslag. Bergshanteringen spred sig emellertid snart även till övriga socknar, och kronoskatten från Gestrikland utgick också av ålder i form av järn. Men ehuru rörelsen var mycket livlig, hade den dock flera stora svårigheter att kämpa mot, svårigheter, som hindrade Gestriklands bergsbruk från att uppnå en verkligt storslagen omfattning. Dels var nämligen malmen ofta rödbräckt, dels saknade

landskapet en "real" gruva, så att malmen måste tagas i en mängd små "puttor" och i en senare tid importeras från andra håll.

Att man å högsta ort redan tidigt hade ögonen öppna för dessa brister, framgår tydligt av Bergskollegii relation till Kungl. Maj:t 1697. Det heter däri, att Gestriklands bergslag hade "äfwen nu som ifrån långliga och urgamla tider mycket swåra, wattusjuka, fattiga och til en stor del oartade Grufwor jämte åtskilliga af föga wärde warande nya skärpningar".[1])

Vad särskilt det rödbräckta järnet beträffar, hade det enligt en gammal berättelse två förtjänster men sju fel. "1:o är det segt, smidigt och mjukt att arbeta kallt såsom at fila, böja, drälla och borra. Derföre är det bäst till järntrå och järn-Canoner sam till förtenta järnbleck och annat, som nödvändigt måste arbetas kallt. Stål häraf blir mycket blött och segt till trå och strängar samt lättsmält och tjänligit till gjuteri. — — — För det 2:o är rödbräckt järn både segt och mjuckt at arbeta hett och glödgadt, så väl medan det ännu är hvitvarmt, som sedan det litet afsvalnat, att det återvändt att vara rödvarmt. Deremot har detta järnet följande fel, nämligen 1:o at näst Myrjärn är det aldramest benägit at råstas och således mindre tjänligt och varaktigt under bar himmel, i vatten, och i synnerhet salt vatten. 2:o I filning gifver det en blåaktig färg, som ofta är fläckig och lätteligen svartnar och råstas, hvarföre det är otjänligt till blanckt och poleradt smide. 3:o Utslites det snart i hästskor och hjulbeslag för dess blöthet skull. 4:o Vid påkänning raknar och kroknar det snart, som gör det aldeles oskickeligit till skeps-ankare, spik och annan dylik redskap, hvars egenskap bör vara hårdhet och styfhet. 5:o Är det otjänligt till kokkäril, både gutit och smidt, efter det svärtar och gifver en obehagelig järnsmak ifrån sig. 6:o Gör det et obehageligt järn-os i gutna och smidda så kallade järnkakelugnar, särdeles om ugnen blifver något för hett upeldad. 7:o Kostar det smeden mycket svårare och längre arbete samt mera Kohl, när det skall upsmidas till Manufacturer, än då han får arbeta på oblandadt Torrstens järn".[2])

Vid 1500-talets början befann sig bergsbruket i Gestrikland i ett tillstånd av förfall, varom vittna befolkningens upprepade försök att få byta ut sin traditionella järnskatt mot pengar. Gustaf Vasas landsfaderliga omsorger sträckte sig emellertid även hit. 1534 bekräftade

---

[1]) Kongl. Maj:ts och Riksens Bergs-Collegii Relation om Bergs-wäsendets tilstånd i Riket under Konung Carl XI:tes tid. Tr. i Handlingar till konung Carl XI:tes historia, utg. av S. Loenbom. Saml. 12—13. Se 13, s. 6—7.

[2]) Christiernin-Öhrström, Förslag till Sveriges större nytta och inkomst af Järnhandelen. Diss. Uppsala 1771. Sid. 12—13.

han Torsåkers bergslags privilegier, och gång efter annan vidtogos på hans föranstaltande åtgärder för bergsbrukets höjande. I Torsåker resulterade dessa ansträngningar i en verklig blomstringsperiod. Men efter Gustaf Vasas död synes åter ha inträtt en tid av förfall, tills med Karl IX och Gustaf Adolf ett nytt uppsving började. Ännu är det dock endast fråga om "bergsmansverk" och "bondehamrar". Några brukspatroner möta icke i Gestrikland förrän efter 1600-talets mitt.

Det är vid denna tid man kan skönja de första antydningarna till de linjer, som statens bergsbrukspolitik skulle komma att följa i två århundraden. Bergshanteringen hade 1630 fått en överstyrelse i Bergsamtet, som från 1649 fick heta Bergskollegium, och vars uppgift det var att utöva kontroll in i minsta detalj och som snart fick fullt upp att sköta. De gamla bergslagerna voro redan nu till trängsel fyllda av hyttor och hamrar. En följd härav blev begynnande skogsbrist, vilken till stor del förorsakades genom det opraktiska tillvägagångssättet vid malmens brytning, som krävde oerhörda mängder av bränsle. För att råda bot på detta onda började man en målmedveten aktion mot hamrarna till gruvornas och masugnarnas fromma. Viktigast ansågos gruvorna vara och därnäst masugnarna, som hälst borde ligga i gruvornas närhet. Hamrarna åter skulle så vitt möjligt förläggas i helt andra trakter, där de ej kunde konkurrera med gruvorna och masugnarna om bränslet. Efter 1636 fingo inga hamrar vidare anläggas i bergslagerna. Och intetdera slaget av bergverk fick numera anläggas utan att vederbörande bergmästare förut företagit en grundlig "rannsakning" av platsen för anläggningen och tillgången på skog och Bergskollegium utfärdat tillstånd och privilegier. Däremot uppmuntrades på allt sätt anläggandet av nya bergverk i avlägsna landsändar, såsom Norrland och Finland. Kriget mot hamrarna kulminerade 1689—91 i utrotandet av omkring 80 härdar i mellersta Sverige, under förevändning att de på ett eller annat sätt överträtt gällande förordningar rörande kol- och tackjärnsköp och reparationer. På detta sätt sökte man i största möjliga utsträckning reservera skogarna åt gruvor och masugnar.

Ett annat ytterst viktigt drag i den svenska brukspolitiken var strävandet att hålla priset på stångjärn uppe genom produktionens inskränkning. Detta är vad som blivit kallat smidets begränsning. Denna politik började tillämpas under Karl XI:s regering men sattes i system först i början av frihetstiden. Därvid kom dock även en helt annan tankegång att spela in. Efter de stora krigens slut inträffade på 1720-talet en högkonjunktur för järnhanteringen. Efterfrågan på stångjärn, som var Sveriges viktigaste exportvara, ledde till ökad tillverkning, som i sin ordning medförde stegrade priser också på kol och tackjärn.

De styrande, som fruktade, att det svenska järnet nu skulle få svårt att bestå i konkurrensen med det utländska, sökte då bot mot de befarade följderna av prisstegringarna i ett nedpressande av priserna på kol och tackjärn. För detta ändamål bestämdes genom en reglering av hela det årliga smidet, att endast en viss maximikvantitet skulle få utsmidas. Genom denna begränsning av smidet pressades tackjärnspriset ned, vartill även exportförbud bidrog. Härvid uppstodo begreppen översmide, d. v. s. smide utöver vad privilegierna tillstadde, och undersmide, d. v. s. vad som fattades i det kvantum, som ett bruk var berättigat att utsmida, men som det av en eller annan anledning ej gick ut med eller ej ansåg för sig tjänligt att åstadkomma. I sistnämnda fall hade man rätt till motsvarande översmide nästföljande år.

Vad beträffar kvaliteten, försökte man hålla den uppe i görligaste måtto. Detta skedde förnämligast genom de s. k. järnvräkarna, som kontrollerade järnet vid järnvågarna, och genom en kunglig förordning 1678, av innehåll, att vräkt järn ej fick exporteras utan skulle användas till barlast.

Vid 1600-talets mitt funnos i Torsåker 22 hamrar och 20 masugnar, i Ovansjö 10 hamrar och 6 masugnar och i Valbo 8 hamrar och 1 masugn, den sistnämnda vid Tolffors. Av de åtta hamrarna i Valbo låg en vid Forsbacka, en vid Mackmyra, en vid Västbyggeby, en vid Åsbyggeby och ej mindre än fyra vid Tolffors.[1]) Mackmyra hammare möter första gången i 1605 års jordebok för Gestrikland, men detta innebär endast, att den skattlades då. Hur många år den funnits till utan skattläggning, torde vara omöjligt att avgöra. Enligt uppgift i en dombok för Gestrikland från 1686 skall en bonde i Mackmyra, som då var 82 år, ha intygat inför häradsrätten, att han i sin ungdom hört av en länsman och tre bönder i Mackmyra, som då voro närmare 100 år gamla, att de i unga år grundlagt hammaren vid Mackmyra och att den vid Forsbacka var fyra eller fem år yngre. Detta kan möjligen föra oss tillbaka till 1540- eller 1550-talet, om man får sätta någon tro till uppgiften.[2]) Forsbacka hammare nämnes för övrigt första gången 1593.[3])

Mackmyra[4]) hammare var då som nu belägen på Mackmyra bys

---

[1]) I en förteckning på "bergverk" i Valbo från 1656 uppgives en hammare vid Stigsbäcken såsom den nionde. Den låg emellertid i Hille. Bergverkshandlingar, R. A.

[2]) Se härom Om bruken och bergverken i Valbo socken i denna tidskrift 1904, s. 7.

[3]) Ibid., s. 3.

[4]) Åtskilliga namnformer förekomma, såsom Mackemijra, Matkmyra, Mastmyra och t. o. m. Merkhyra.

område vid Gavleån, där denna bildar den s. k. Ön. Ägare voro bönderna i Mackmyra by. Enligt den äldsta bergverksrelationen från Gestrikland för 1646 var Mackmyra en "Swänsk Hambar medh 1 Härdh" och hade "gode lägenheter till Skoog". Dess ägare köpte tackjärnet från andra bergslager och betalade i hammarskatt 4 lispund stångjärn.[1]) Men för bönderna var det ej så lätt att skaffa tackjärn, och på 1670-talet var hammaren tidtals utarrenderad till borgare i Gefle. 1683 nämnes borgaren Lars Ersson Hammar som arrendator, och samma år uppgives det årliga smidet uppgå till 300 skeppund, när "Kåhl och

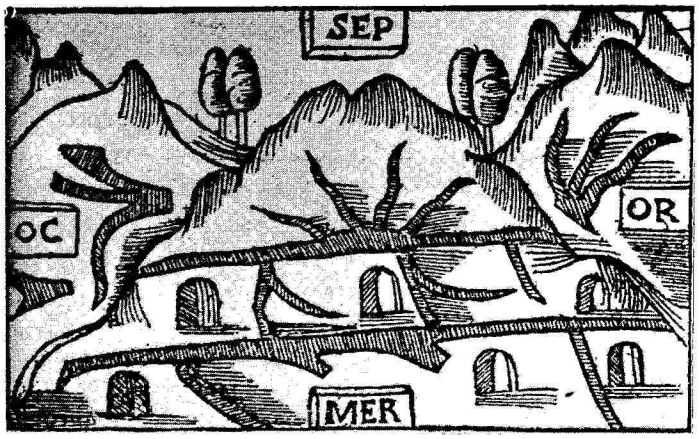

Gruvor.
Ur Olaus Magnus' arbete om Norden.

Tack Iern så kann till hopa samblas". Kol köptes av bönderna i trakten.[2])

Kort förut hade grunden lagts till ett annat "bergverk", som i århundraden skulle gå hand i hand med Mackmyra. Den 11 november 1671 upplästes i Bergskollegium en av 36 valbyggare undertecknad skrivelse, vars början lyder som följer: "Såssom dhen Aldrahögste Gudh aff des millde försyhn Hafwer Nådeligen Behagadt förgynna oss Underskrefne wår Allernådigste Konungs och Herres ringe Undersåtare i Wahlbo Sochn och Giestrijkelandh medh den synnerlige Nådh och wählsignelse, att wij på wår Sochneskough och Byers Bohlstadh hafwa Upfunnidt ett Jern Mallmstreek weedh Johlåsen, som genom guds Ytterligare Nådh och wählsignelse och effter dhe Prooff, som dher aff giorde ähre, förmodeligen kan komma oss och wåre effterkommander till gagn och fromma och wår Allernådigste konungh och höga Öfwerheet Jem-

[1]) Bergverksrelation 1646, R. A.
[2]) Dito 1683, R. A.

wähl till bådthnadt och tillwäxt i dess åhrl:ge indrächt eller Ränta, Altfördenskuldh och såssom wij — — — — ähre närmast berättigade att till godo Niuta hwadh samma Nyfunna Streek kan aff sigh gifwa, — — — — — altderföre och för deste Bättre Tryggheet skull, att wij medh sådan wår tillfaldne rätt och Rättigheet kunna behörigen Umgå, hafwe wij — — — — — uthskickat breefwijsare — — — — — medh denne wåhr underdåniga Supplication, bediandes och Böönfallandes wij tillijke med honom ödmiukel:n, dett höghl. Kongl. Bergs Collegium Nådigst behagar — — — — — meddehla oss dess Nådigste Privilegium".[1])

Bönderna hade anmält sin upptäckt vid bergstinget i Torsåker och på sin begäran bekräftats som det nyfunna malmstreckets ägare den 22 mars 1671.[2]) Vid samma bergsting hade de fått bergmästaren Johan Funcks "goda förtröstning och tillsäijelse" att "arbeta på en Maas Unges eller Hyttos Upresande". De tvivlade ej ett ögonblick på att de skulle få sitt privilegium, "helst emädan som wij utj ingen dhel sökia androm dher medh eller Jgenom att præjudicera Uthan aff wår egenn Mahlm medh egna kohl och Ahrbete wåre wärck fortsättia, dhet wij förmoda oss icke i någon dhel förwägras kann, effter som Gudj Låff wij hafwe wåre Skatterättigheeter på wåre hemman och dher underliggiande grunder aldehles förbehåldne och oförkränchte, hwar utaff wij i alt detta sökia oss att betiäna och hwarken medh uppkiöpande aff kohl eller Stafrums wedh wara andra i Negden liggiande bruuk förnähr eller till skada". Skrivelsen var undertecknad av bönder från byarna Allmänninge, Bäck, Häcklinge, Jordåsen, Mackmyra, Stackbo, Tavlan, Västbyggeby, Åby, Ön och Överhärde, av vilka flera voro delägare i Mackmyra hammare.

Man gjorde sig ingen brådska på 1600-talet. Det var 1670 som bönderna upptäckte malmstrecket vid Jordåsen; i mars 1671 anmälde de saken vid bergstinget och rådförde sig med bergmästaren, och först den 30 oktober sistnämnda år skickade de ett bud med sin nyss citerade skrivelse till Bergskollegium. Kollegiet beslöt genast att beordra landshövding Carl Sparre att förbjuda bönderna att arbeta vidare på uppförandet av sin masugn, tills "dher om först ransakadt warder, huru wijda sådandt deras förehafwande Androm kan medh Åwärkan præjudicera eller icke". Rannsakningen skulle med första hållas av bergmästaren.[3]) Men sedan dröjde det. Jordåsen inspekterades av bergmästaren Funck i februari 1672,[4]) men därpå följde ingen resolution

[1]) Bönderna till Bergskollegium 30 okt. 1671, Brev o. suppl., R. A.
[2]) Bönderna till Bergskollegium 16 maj o. 12 aug. 1672. Brev o. suppl., R. A.
[3]) Bergskollegii protokoll 11 nov. 1671, R. A.
[4]) Syn 24 febr. 1672. Brev o. suppl., R. A.

från högsta ort. På Funcks inrådan skrevo bönderna ytterligare två gånger till Bergskollegium, nämligen i maj och augusti 1672, men först den 28 november 1672 utfärdades de efterlängtade privilegierna.

En anledning, varför bönderna haft så bråttom, var, att deras goda tur att finna malm hade lockat mäktigare män att försöka sin lycka. Asessor Albrekt Behm, ägare av Tolffors och Forsbacka, bergmästaren Claes Depken och brukspatron David Leijel på Älvkarleby hade upptagit en rymning helt nära böndernas med tillstånd av Funck. Då bönderna klagade häröver, svarade Funck, att vad den saken angick, "så ähr sådant intet Rätt, att dhe böhr trängia sigh inpå eder och eder utj Ederdt arbete någon hinder, Men eller förfångh [tillfoga], men att förneka dhem alldeles dher omkring att få opleta Järn Grufwor utan någons skada, synes aldeles strefwa emooth Kongl. Bergs Ordning, hwilkedt och eij eder förwägras kan". Även auditören i Krigskollegium, Peder Printz, ansåg sig ha rättighet att vara med på ett hörn, emedan han av två närboende torpare tillhandlat sig 600 lass malmstenar, "ofwan Jorden stående på dhen Orten".[1])

Vid rannsakningen den 24 februari 1672 konstaterade bergmästaren Funck, att det nyupptäckta malmstrecket var beläget 1 ¾ mil sydväst om Tolffors, 1 ½ mil sydöst om Forsbacka och 1 ½ mil söder om Valbo kyrka på Häcklinge ägor. Han tillfrågade delägarna, var de ville bygga sin masugn; var de ämnade taga kol och malm till den, emedan malmen från Jordåsen, såsom den hittills visat sig vara beskaffad, ej kunde oblandad blåsas i en masugn; om deras masugn skulle komma att "præjudicera" Tolffors och Forsbacka i fråga om köpet av kol och slutligen var det vid den nya masugnen tillverkade tackjärnet skulle utsmidas. Bönderna svarade, att de hade bestämt sig för ett ställe i en "lijten Ström på Ööbygge Skattägor mitt emellan Tållfårss och Forssbackan, hållandes i distantien från hwardhere bruket ¾ Miljhl haart in widh stoore Wägan opå ett gammalt Vågquarns Ställe medh temmeligit gått fall, hwars watn uthleeder sig af höste och Wåhrflodh uhr små Siögar och Morasser, belägne på Skougen emellan Hedesundha och Wahlboo Sochnar och sädan uthlöper i stoore Åhn widh Giefle Stadh". Man känner på beskrivningen igen den från Valsjön kommande Kungsbäcken, och platsen för den numera försvunna masugnen var vid det nuvarande Sofiedal. Vidare förklarade bönderna, att de ej ville driva tillverkningen högre, än att "der medh vndtsättia sine åhrlige Vthlagor, som i Stångiärn omslagen är iemte sine huushåll med nödige Tarfwer besöria". Under sådana omständigheter borde, menade de,

[1]) Funck till bönderna 5 maj 1672. Brev o. suppl., R. A.

intet angränsande bruk skadas av en masugn, som byggdes på ägarnas mark och vartill kol togs från varje delägares skatteskog. Om malmen från Jordåsen ej skulle visa sig vara användbar oblandad, ville de ändå icke sälja den, då de hoppades kunna skaffa annan malm också eller eljest från andra "Oorter skaffa sig blandsteen". Tackjärnet slutligen skulle utsmidas i deras egen hammare vid Mackmyra.[1]) I privilegiebrevet beviljades bönderna sex frihetsår, men tillhöllos vid vite av privilegiernas förlust att ej med sig associera någon ny delägare.[2])

Böndernas glädje över gruvan och masugnen blev emellertid ej långvarig. Redan 1675 klagades över att malmen från Jordåsen var

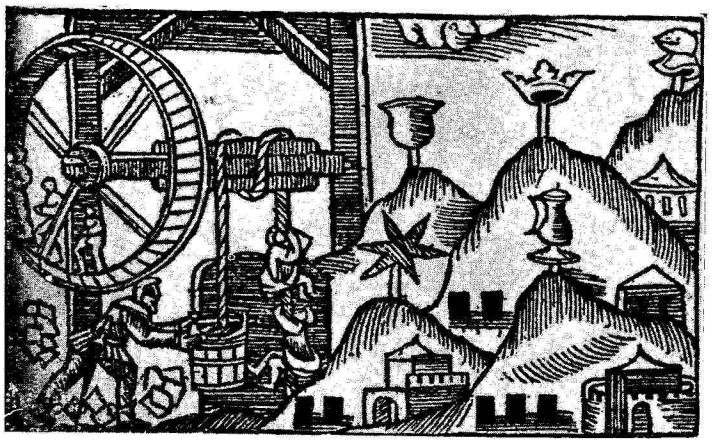

Gruvdrift.
Ur Olaus Magnus' arbete om Norden.

rödbräckt, och då den ena blåsningen efter den andra av denna anledning fördärvades, blev användandet av malmen 1679 förbjudet av bergmästaren Erik Ehrencrona. Bönderna klagade hos Bergskollegium, att deras malm förklarats "odugse och wanartigh",[3]) och anskaffade i stället ett parti malm från Utö gruvor i Stockholms skärgård. Men då de ej syntes i stånd att fortsätta att köpa malm i tillräckliga kvantiteter från annat håll, ansågo vederbörande ingen anledning föreligga till förbudets upphävande. Härav sågo sig bönderna föranlåtna att sälja masugnen, och de funno en köpare redan samma år. Det var sekreteraren i Kammarkollegium högaktad herr Johan Hogg, som tyckes ha varit en sannskyldig äventyrare.

---

[1]) Syn 24 febr. 1672. Brev o. suppl., R. A. Valbo masugn förekommer i äldre källor ofta under benämningen Öbygge masugn.

[2]) Bergskollegium till bönderna 28 nov. 1672. Registratur, R. A.

[3]) Bönderna till Bergskollegium april 1679. Brev. o. suppl., R. A.

Hogg hade redan tidigare tillhandlat sig Edskens masugn i Torsåker och Högbo bruk i Ovansjö, men ville på grund av det långa avståndet mellan dessa båda orter bygga en masugn i Ovansjö, vartill han även begärde Bergskollegii tillstånd.[1]) Innan härom hunnit beslutas, köpte han i stället Valbo masugn. Denne hade emellertid just brunnit upp, och det antogs allmänt, att mordbrännare varit framme, eftersom arbetet låg nere och eldsvåda därför ej så lätt borde kunnat uppstå.[2]) Hogg byggde genast upp masugnen igen och fick den 6 april 1680 Bergskollegii privilegium på densamma jämte tre frihetsår.[3]) Malmen tog han från Utö gruvor. Den fördes sjövägen till Gefle. Från Gefle till Valbo masugn betalades i forlön ⅓ daler skeppundet. Kostnaden för forslandet av det i masugnen tillverkade tackjärnet till Högbo för att utsmidas till stångjärn i därvarande hamrar, var 5 marker för varje lass. Kol köptes av bönderna i trakten för 7 mark lästen, ty masugnen hade ingen egen skog.[4])

Ytterligare ett "järnverk" tillkom vid denna tid i Valbo, då Bergskollegium den 8 december 1674 privilegierade en spikhammare på Öns bys ägor för plåtsmeden Johan Olofsson i Ön. Ändamålet var att "utsmida spik och Plåtar till Spader och Skyffler". Ett sådant "wärk" ansågs "där i orten nyttigt och nödigt wara".[5])

Emellertid blevo bönderna i Mackmyra alldeles nedtyngda av den stora ökning i sin skattebörda, som de råkade ut för genom 1683 års hammarskattejämkning. Skatten, som förut varit 4 lispund stångjärn, höjdes nu med ens till ett skeppund 16 lispund, "därmedh wi intet uthärda kunna" skrevo bönderna, på grund av "wår egna medels knapp- och Ringhet, någodt Bergs Bruk rätt att förestå och utföra". De sålde

[1]) Hogg till Bergskollegium mars 1679. Brev o. suppl., R. A.

[2]) Rörande tiden för branden innehålla handlingarna motstridiga uppgifter. Hogg själv säger i brev till kollegiet i april 1680: "*Min* Masugn i Wahlbo sochen ähr upbränd worden". I Ehrencronas brev till kollegiet 3 mars 1680 heter det, att Hogg vore sinnad att "upsätta och åther till gång bringa dhen Brundne Maasugn i Wahlbo sochn och Giestrikelandh, som han förledet Åhr sig tillhandla månde, med straxt *derefter* igenom Wådh Eldh blef aldeles i aska lagd". Däremot yttra ägarna av Tolffors och Forsbacka i en odaterad skrivelse till kollegiet, att när bönderna "om sijder såge sigh ingen nytta" kunna göra "för den elacka rödbrechta Mallmen skull, som i Johlås Grufwan wanckar, och — — Maasugnen något derefter upbran, begynte den eena Bonden efter den andra sällia sine andeelar". Slutligen säga bönderna själva i brev till kollegiet 14 juni 1679, att masugnen brann upp, medan den var i deras ägo. Brev o. suppl. 1681, R. A.

[3]) Hogg till Bergskollegium april 1680. Brev o. suppl. Bergskollegium till Hogg 6 april 1680. Registratur, R. A.

[4]) Bergverksrelation 1683, R. A.

[5]) Bergskollegium till Olofsson 8 dec. 1674. Registratur, R. A.

därför 1685 sin hammare, "beståendhe aff en hääl med thess bygnadh, innanredhe, Ström och Wattubohl, aldeles så som dhen nu för ögonen ståer, samt nödiga tomter till smeds stugor och Jernbodhar" för ett pris av 800 daler krmt och en "liten wännegåfwa för wåra hustrur". "Dock hafwa wi oss detta wilkohret betingat därjämpte", heter det vidare i salubrevet, "att där wi sielfwa kunna oss något reedhe till fyra dagars smidhe hwardehra förskaffa, skal det oss och wåre barn effter barn stå fritt opå Herr Assessorens Hammar at uthsmida med wåhr egen omkostnadt, men der wij sielfwa intet Reedhe äga, må ingen av oss taga någhons annans reedhe at låta på sina dagar smida, heller något hafwa därpå at prætendera". Vidare överenskoms, "att såsom wij till förendhe hafwa hammaren, då han wahr wåhr egen, försörgt med kohl, altså wele wi och häreffter alla wåhra kohlningar hijt anläggia och emot reedha betahlningh till Herr Assessorens Hammar lefrera och i rättan tijd framkiöra". Beträffande andra foror och körslor förbeföllo sig bönderna "at få framför andra, så wida wi det förmå giöra, alt Stångjern som wedh Hammaren uthsmidhes, utföra samt tacke Jernet dijthämta, att ingen annan må oss den förtienst och nähringh undangå, som wij härmed effter siähl och billigheten hafwa kunna".[1])

Köpare var assessorn i Reduktionskollegium, ädel och högaktad herr Daniel Tilas. Denne var en märklig och mångfrestande man, som hade en hedrande ämbetsmannabana bakom sig. Född 1637 i Steneby prästgård i Dalsland, där fadern, Olaus Erici Tilacæus, var kyrkoherde och prost, hade han redan som barn måst se sitt hem skövlat av norrmännen under 1643—45 års krig. Vid tio års ålder förlorade han sin far och måste därefter ta sig fram på egen hand. Huru därmed tillgick, är icke bekant, men han kunde i varje fall själv bekosta sin skolgång först i Skara, därpå i Karlstad och till och med underhålla sin yngre bror Erik. Han blev student i Uppsala 1664 och senare filosofie magister och därpå informator först för riksrådet Clas Rålambs söner och sedan från 1667 för fältmarskalken Henrik Horns söner, som han fick i uppdrag att ledsaga på en utländsk resa. Därunder kom han i tillfälle att besöka Tyskland, Holland, England och Frankrike. På Horns rekommendation blev han kallad till professor i historia vid universitetet i Dorpat, vilken post han dock aldrig tillträdde. I stället blev han advokatfiskal i Kammarkollegium 1670 och assessor i Reduktionskollegium 1675. Såsom sådan fick han på grund av sin ådagalagda duglighet i uppdrag att förrätta den revision i Ingermanland, som skulle läggas till grund för reduktionen därstädes. Härom inlade han den allra största

[1]) Salubrev 5 jan. 1685, Mackmyra.

förtjänst under mycket svåra förhållanden, men använde för att påskynda arbetet sina egna hopsparade medel och befann sig därför vid återkomsten till Sverige 1679 i mycket bekymmersamma ekonomiska omständigheter. Vid 1680 års riksdag fick han det obehagliga värvet att uppträda som åklagare i den s. k. stora kommissionen, som skulle rannsaka och döma Karl XI:s förmyndare. Han synes ha åtnjutit konungens förtroende och välvilja och blev erbjuden adelskap, men avslog, emedan bärare av adliga namn endast tycktes honom drabbas av olyckor.

Daniel Tilas' yttre beskrives av hans sonson på följande sätt: "Han var något långlagd till växten, väl satt kropp af god styrckio och god hälsa, men som igenom mycket arbete, vakande, fatiguer, bekymmer och omsorger i förtid blev uttröttad. Han hade ett muntert anseende, och des Physionomie rögde hvad innombords låg, et fromt hierta, redeliga och rena tankar samt et ganska alfvarsamt och ärligt väsende i alla dess göromål".[1]) Härtill kan läggas, att Daniel Tilas var en redlig och välvillig man, men ohjälpligt sangvinisk och fullkomligt oerfaren i bruksrörelse. Dessutom stod han till sin olycka i vänskapsförhållande till sekreteraren Hogg.

Den sistnämnde hade 1680 skaffat sig ett lån i Riksbanken på 60,000 daler krmt mot säkerhet i Högbo, Edsken och Valbo masugn och personlig borgen av bl. a. assessor Tilas. Då det snart visade sig, att Hogg varken ville eller kunde sköta detta lån, ökades skulden efter hand genom tillägg av ränta och ränta på ränta och hade slutligen 1684 stigit till 83,300 daler krmt. Men då var också bankens tålamod slut, och den hotade att försälja de intecknade egendomarna på auktion och utmäta borgensmännens tillhörigheter. För att rädda både Hogg och sig själv övertog då Daniel Tilas ensam såväl de förpantade egendomarna som hela lånet mot ny borgen.[2])

Härmed borde hela affären ha kunnat vara klar, men då Daniel Tilas i början av 1685 besökte sina nyförvärvade egendomar, visade det sig, att dessa befunno sig i ett tillstånd av långt framskridet förfall. Här hjälpte intet "flickande och lagande", som assessorn skriver. Det var framför allt Högbo hans bekymmer gällde, men på hösten 1685 visade det sig även, att Valbo masugn, "hwilken för detta mycket illa bygd warit, nu också är oduglig blefwen, hafwandes med Blästringen denna Höst intet kunnat uthhålla".[3]) Till råga på allt elände befanns

[1]) Redogörelsen för Tilas' liv är hämtad dels ur Klerckerska samlingen, K. B., dels ur Tilas' och Hiärnes minnen. Genealogica, R. A.

[2]) Kommissariernas protokoll 21 juli 1684, R. B.

[3]) Tilas till Bergskollegium okt. 1685. Brev o. suppl., R. A.

också Mackmyra hammare på grund av "Böndernes oförmögenhet intet synnerligen wähl wid magt hållen". Daniel Tilas ville anlägga en ny härd vid Mackmyra och sätta hela hammaren i gott skick, emedan det

Daniel Tilas.
Porträtt i olja av okänd konstnär. Skinnskatteberg. Sv. P. A. foto.

tycktes honom vara skada, att den skulle lämnas "ocultiverad", så mycket mera som den låg i en "mycket bequemlig ström och läge". Över denna samma ström, d. v. s. Gavleån, byggdes nu en bro för vinnande

av bättre förbindelse med Högbo, eftersom ån icke alltid frös till och isbelades, så att man kunde köra malm över den på vintern. Vid Högbo företogs en grundlig reparation, och bl. a. anlades en ny hålldamm.[1]) Även spikhammaren på Ön förvärvades av Daniel Tilas 1685.

Bruksarbetet gick under tiden sin gilla gång, ehuru under allehanda svårigheter. Förlag, reparationer och räntor slukade avsevärda belopp, och 1689 nödgades Tilas begära ett nytt lån i Riksbanken, denna gång 12,000 daler krmt, mot borgen och säkerhet i bruksinventarierna.[2]) Det beviljades, och reparationerna fortskredo därefter i raskare takt, så att den projekterade nya härden vid Mackmyra äntligen blev färdig 1691. Den blev emellertid genast belagd med arrest, som det hette, av den nyutnämnde bergmästaren David Leüel, emedan det av Bergskollegium flera år förut begärda tillståndet aldrig blivit givet. På Tilas' begäran fick nu i alla fall Leüel order att förrätta syn, och resultatet därav blev utfärdandet av det egentliga brukets äldsta befintliga privilegiebrev av den 10 december 1692, undertecknat av bl. a. så framstående män som Fabian Wrede och Urban Hjärne.[3]) Efter den nya härdens inrättande uppgick det årliga smidet vid Mackmyra till omkring 600 skeppund, som "uthsmijdes wid bägge härdarne på Tyskt wijs". Hammarskatten var 1694 4 skeppund 16 lispund, som betalades med 9 daler srmt skeppundet.[4]) Av malmen till masugnen togs en del från Högbo gruva men det mesta från det stora gruvfältet på Utön, som försåg hela Norrland och Finland och även andra landsdelar med malm. Gruvorna på Utön voro belägna på frälseägor men reducerades till kronan 1684. De hade redan tidigare arrenderats ut till enskilda, och häri skedde ingen ändring genom reduktionen. Arrendet övertogs 1682 av den företagsamme Daniel Tilas, som emellertid endast skördade ledsamheter därpå och ytterligare fördärvade sin dåliga ekonomi, så att han till slut 1694 fann sig föranlåten att upphöra därmed.

På det hela taget voro bankofullmäktige Daniel Tilas mycket bevågna och förklarade, att de hällre ville hjälpa än stjälpa.[5]) Men av bankens kommissarier sågs han med allt annat än blida ögon av lätt insedda skäl. Det var också de, som beredde honom hans största svårigheter. 1689 läto de lägga beslag på allt det järn, som inkom från hans bruk till Gefle våg. Efter mycket ordande hit och dit medgåvo de dock slutligen, att det beslagtagna järnet undan för undan skulle få föras till

---

[1]) Tilas till Bergskollegium jan. 1686. Brev o. suppl., R. A.
[2]) Kommissariernas protokoll 17 okt., 11 och 21 dec. 1689, R. B.
[3]) Bergskollegium till Tilas 10 dec. 1692. Registratur, R. A.
[4]) Bergverksrelation 1694, R. A.
[5]) Kommissariernas protokoll 26 nov. 1691, R. B.

Stockholm och lagras i dess järnvåg samt bjudas ut till salu åt den mestbjudande för bankens räkning. Men att finna köpare till det pris, banken betingade sig, var icke alltid så lätt. Småningom kom man överens om att banken årligen skulle få för sin räkning avyttra 1,000 skeppund stångjärn, men att eventuella överskott skulle få disponeras av Tilas själv.[1])

I sin oro för bankens utlånade medel och sitt ansvar för desamma läto kommissarierna oupphörligt höra sig för om Daniel Tilas' egendomar och deras beskaffenhet. På sommaren 1690 avgick en anhållan från dem till landshövding Otto Wellingk i Gefle, att han täcktes låta syna och värdera Högbo, Edsken, Valbo masugn och Lexsjöbo bruk, som alla hade pantförskrivits. Landshövdingen beordrade häradshövdingen i Gestriklands domsaga, Samuel Forssell, att utföra uppdraget, men efter en tid kom brev från Forssell till banken av innehåll att han ej kunde syna, än mindre värdera Lexsjöbo, emedan han ej visste, var det låg! I största förskräckelse skickade kommissarierna genast efter Tilas, som meddelade, att Lexsjöbo låg i Salbergs län i Bergslagen, men tillade, att banken hade lika bra säkerhet i Mackmyra, som han föregav sig ha bytt till sig mot Lexsjöbo! Man kan knappast förvåna sig över att kommissarierna gåvo uttryck åt sitt synnerliga ogillande av att Tilas kunnat understå sig att byta bort vad han pantsatt utan att först underrätta banken.[2]) Sedan värdering äntligen företagits, framgick av instrumentet, att de förpantade brukens värde ej svarade mot de lånfångna beloppen. Bruken utbjödos därför på auktion trots protester av Hogg och Tilas, men inropades den 10 juli 1691 av Tilas själv för 60,000 daler krmt.[3])

Då det emellertid visade sig, att Tilas ej kunde åstadkomma den behövliga summan, kom man efter långa överläggningar överens om att han skulle få ett nytt lån, denna gång på 6,000 daler krmt, men att hans bruksförvaltare, Lars Dahl, skulle för bankens räkning ha uppsikt över bruken för att driva upp tillverkningen, tills banken blev "contenterad". För övrigt skulle bruken arrenderas ut till Dahls son, bruksbokhållaren Isak Dahl, som ställde borgen för arrendesumman.[4])

Så långt var allt gott och väl, men den tid, man nu var inne i, kunde med skäl kallas ond, och det är ej att undra på att Tilas ansåg sig hemsökt av vidrigheter. Efter de många fredssluten 1678—79, som gjorde

---

[1]) Kommissariernas protokoll 10 maj och 20 aug. 1689, 15 jan., 15 febr., 10, 11 och 13 mars, 26 juni och 10 juli 1690, 17 juli 1691, R. B.

[2]) Dito 26 juni, 21 juli och 21 aug. 1690, R. B.

[3]) Dito 6 mars, 20 och 22 april och 11 juli 1691, R. B.

[4]) Dito 26 okt. och 23 dec. 1691, R. B.

slut på det långa krigstillståndet i Europa, hade följt ett jämförelsevis lugnt årtionde. Visserligen oroades världen under den tidigare delen av 1680-talet av Frankrikes beryktade reunioner och Danmarks våldsamma framfart mot hertigen av Holstein-Gottorp, och krigslågan hotade att när som hälst blossa upp igen. Men det blev dock ej något utbrott, emedan Ludvig XIV ej ville ha krig, och hans övermakt och hans fienders splittring höllo deras svärd i skidan. Denna period av lugn var mycket gynnsam för det svenska näringslivet, ej minst för bergshanteringen. Häri inträdde en beklaglig förändring genom det s. k. pfalziska arvföljdskrigets utbrott 1688. Järnpriset sjönk med ens med flera daler skeppundet, så att "mera skada och förlust wijd ens arbete war än profijt".[1]) Detta sakernas tillstånd varade i flera år. Därtill kom den serie av fullkomliga naturrevolutioner,[2]) som inträffade under 1690-talet och medförde flera års missväxt och nöd, så att människorna dogo hoptals av svält.

Själv hade Daniel Tilas gång efter annan under årens lopp fått löfte om att hans anspråk på ersättning från staten för i dess tjänst utlagda medel skulle granskas, men det hade alltid stannat vid orden, oaktat konungen själv gjort upprepade påminnelser hos Kammarkollegium och Statskontoret. Äntligen blev granskningen verkställd, och vid riksdagen 1697 fick Tilas löfte om ersättning. Men han stod då vid slutet av sin bana. Karl XI:s död den 5 april detta år grep honom djupt. Måhända har han fruktat för efterräkningar mot konungamaktens verktyg nu, då Karl XI var borta. Oro för hustruns och de många barnens ovissa framtid torde väl också ha tärt på hans krafter, och på morgonen den 29 december 1697 ändade ett slaganfall hans rastlöst verksamma liv.

Daniel Tilas hade tolv barn med sin hustru Helena Nordlind. Av dessa tolv överlevdes fadern av tio, varibland endast tre vid hans död uppnått mogen ålder. Ingen av dem kunde tänka på att söka rädda sin fars bruk åt sig. Riksbanken beredde sig därför att sälja sina panter på exekutiv auktion, då en ny pretendent helt oväntat uppträdde på skådeplatsen. Det var Elisabet Bröms, änka efter Daniel Tilas' ovan nämnde yngre bror Erik Tilas, vilken avlidit 1688 som kyrkoherde i Katarina församling i Stockholm. Hennes far var den märklige doktor Sven Bröms, livmedikus hos drottning Kristina och Karl X Gustaf och

[1]) Tilas till Bergskollegium okt. 1690. Brev o. suppl., R. A.

[2]) Härom yttrade t. ex. bruksförvaltaren Dahl i jan. 1698, att det i "tree åhr warit ett sådant meenföre, att Allmogen eij kunnat bruka sigh för mycket Snöö skull, derigenom kiörtzlor och förtzlor mycket hindrats, och fohriönnen är stegrad". Kommissariernas protokoll 5 jan. 1698, R. B.

grundläggare av Ockelboverken. Hans bruk, Vij, Åbron och Brattfors i Ockelbo samt det i Hamrånge belägna Viksjö, innehades nu av hans äldre dotter, Katarina Bröms, som själv anlade Åmots bruk. Hon var först gift med ståthållaren på Ösel, Johan Silfverkloo, och sedan med biskop Carl Carlsson i Västerås i dennes andra gifte. Den yngre systern, Elisabet Bröms, gifte efter Erik Tilas' död om sig med Crispin Jernfelt, professor i teologi i Dorpat. Professor Jernfelt och biskop Carlsson voro båda ivriga motståndare till det bekanta Svedbergska psalmboksförslaget, och då den förre en dag på hösten 1695 hade audiens hos Karl XI, passade han på tillfället

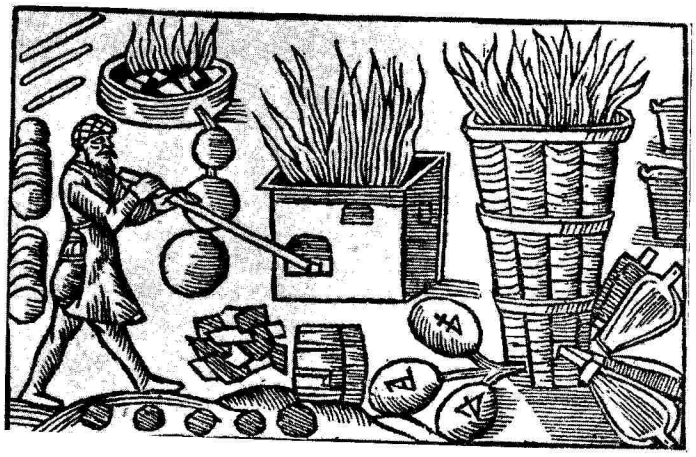

Blåsning.
Ur Olaus Magnus' arbete om Norden.

att framhålla för konungen såsom sin mening, att om Svedbergs psalmbok blev gällande, kunde man vänta uppror och religionskrig. Men det skulle han ej ha sagt. Den envålds, allom bjudande, suveräne konungen tog den lärde professorn "som ifrigast i brickan och stötten mot väggen, hvaraf han måste intaga sängen och betänka sin djerfhet och otidighet. Afgick så efter några dagar med döden".[1]) Icke utan skäl tecknar sig därför Elisabet Bröms efter denna händelse "en högst bedröfwat enkia".

Emellertid infann sig biskopinnan Katarina i januari 1698 i Riksbanken och begärde, att hennes syster skulle i kraft av sina barns bördsrätt få lösa till sig Högbo, Mackmyra, Edsken och Valbo masugn av banken för 105,000 daler krmt "under ett nytt Låhn och meera Pant dertill och Biskopen sielf tillijka medh sin fru blifwa Cautionister".

[1]) Tottie, Jesper Svedbergs lif och verksamhet. 1, s. 113—114.

Häröver blevo kommissarierna så belåtna, att biskop Carlsson sedan förklarade, att han "eij nogsamt kan seija hwad fägnat de deröfwer betygat".[1]) Biskopinnans anhållan blev därför utan svårighet beviljad, och brev avgick till landshövdingen i Västernorrlands län, Carl Gustaf Frölich, med begäran om immission för Elisabet Bröms i de Daniel Tilas fordom tillhöriga bruken i Gestrikland.[2])

Alldeles utan vidare blev dock icke Elisabet Bröms härskarinna på bruken. Klagomål inkommo från den förut nämnde arrendatorn Isak Dahl, som med hjälp av penningstarka gynnare ville för egen räkning förvärva bruken och redan underhandlat därom med sterbhuset. Från denna sida gjordes gällande, att Riksbanken endast hade ägt panträttigheten till bruken, ej besittningsrätten och därför ej heller kunde transportera mer än den förra. Verklige ägaren vore sterbhuset. Men bankokommissarierna voro ytterst ohågade för allt köpslående med Dahl, emedan denne under de gångna åren visat en avgjord obenägenhet mot att fullgöra sina förpliktelser mot banken och ideligen begärt anstånd och prolongation.[3]) Dahl och sterbhuset gjorde emellertid gemensam sak, och deras första mål var att försöka få den transport banken beviljat Elisabet Bröms förklarad ogiltig. Första steget var att förmå landshövdingen att kontramandera den immission i bruken, som han på bankens begäran hade beviljat Elisabet Bröms. Det lyckades. Men därmed var det också slut på framgången. Elisabet Bröms drog saken inför Svea hovrätt. Hennes ombud förklarade i rätten, att bruken tillhörde banken, och att det därför stod banken fritt att transportera dem på vem den ville. Tilas hade faktiskt aldrig innehaft något fastebrev utan ansett Hoggs fastebrev tillfyllest genom transporten från Hogg till honom själv 1684. Dessutom hade Tilas varit "rättigheten till fundum förlustig dherigenom att det kom till Auction och han eij presterade penningarne". Då så var, framhölls i Svea hovrätt, kunde det ej bli tal om bördsrätt utan endast om bankens gottfinnande. Slutet på alltsammans blev, att bankens transport av bruken på Elisabet Bröms godkändes, och att immissionen beviljades, men att Dahl skulle njuta sin "fardag till godo".[4]) Först därefter kunde bruken lagfaras, och slutligen utfärdades fastebrevet den 13 februari 1703.[5])

Redan innan Elisabet Bröms äntligen kommit i okvald besittning

[1]) Svea hovrätts protokoll 24 nov. 1698, R. A.

[2]) Kommissariernas protokoll 20 och 21 jan. 1698, R. A.

[3]) Svea hovrätts protokoll 24 nov. 1698, R. B.

[4]) Kommissariernas protokoll 11 mars och 19 aug. 1698, R. B.; Svea hovrätts protokoll 15 okt., 24 nov., 15 dec. 1698, R. A.

[5]) Kopiebok, Mackmyra.

av sina bruk, hade hon nödgats ägna sin uppmärksamhet åt den viktiga frågan om dessa samma bruks tillgång på skog. Ymnig tillgång på skog var en av de förnämsta förutsättningarna för ett framgångsrikt bedrivande av bergsbruk. Alltifrån 1300-talet hade kronan sökt gynna bergshanteringen genom att anslå skog till dess idkare, och detta kunde ske i så mycket större utsträckning, sedan Gustaf Vasa 1542 utan vidare förklarat alla allmänningar i Norrland tillhöra Gud, konungen och Sveriges krona. Länge underlät kronan att i upplåtelsehandlingarna bestämt definiera de på sådant sätt till bergsbruket anslagna skogarna, och ej heller utkrävdes någon avgift för användandet. Men häri måste en ändring nödvändigt ske, sedan bruksrörelsen från och med den tidigare delen av 1600-talet börjat breda ut sig i en dittills oanad utsträckning. Det bestämdes därför genom en kunglig resolution 1689, att Bergskollegium skulle i förening med respektive landshövdingar få upplåta skogsallmänningar till bruken mot en viss årlig avgift, s. k. rekognition. Detta var en av de viktigaste av Karl XI:s många "hälsosamma förordningar" rörande bergsbruket, som till fullo bevisade hans synnerliga "ömhet" för "Dess Bergslagers flor och wältrefnad".[1]) I Valbo funnos vid 1600-talets slut tre bruk, nämligen Tolffors, Forsbacka och Mackmyra med Valbo masugn, och det gällde för ägaren till vart och ett av dem att vara påpasslig för att ej bli förbigången vid tilldelning av rekognitionsskog.

Det blev ägarna till Tolffors och Forsbacka, den ovan nämnde assessor Albrekt Behms arvingar, som handlade först. På hösten 1699 ingingo de till Bergskollegium med en anhållan att få för sina bruk avskilja vissa kronoallmänningstrakter i Valbo. Då detta kom till Elisabet Bröms' öron, skyndade hon att i en skrivelse till kollegiet förklara, att om denna ansökan bleve beviljad, skulle Valbo masugn gå sin undergång till mötes, och att hon och ingen annan vore närmast berättigad till allmänningens nyttjande, "effter som det är Kongl. Maij:ts willie och förordning likmätigt, att Maasugnarna framför Hamrarna skola af Allmenningarne blifwa understödde och hulpne, på det de som ingen skough hafwa att bruka, skola få sig till undsättning och goda nyttia Allmenningarna".[2]) Bergskollegium beordrade bergmästaren David Leijel att undersöka möjligheterna till uppfyllande av såväl Elisabet Bröms' som hennes grannars önskemål. Resultatet av Leijels undersökning och därpå följande rapport blev, att Bergskollegium i brev av den 26 november 1703 beviljade "thessa wercken hwarthera deras wisse och särskilte Tracter" av sockenallmänningarna i Valbo, Hede-

[1]) Bergskollegii relation, Loenbom. 12, s. 5.
[2]) Elisabet Bröms till Bergskollegium 16 nov. 1699. Brev o. suppl., R. A.

sunda och Årsunda. Mackmyra och Valbo masugn fingo därigenom tillsammans en allmänningsareal om 11,244 tunnland och 18 kappland sig anslagen, uteslutande belägen inom Valbo och Hedesunda socknar.[1]) Enligt beslut av Bergskollegium skedde 1716 en jämkning häri efter av bergmästaren Göran Wallerius företagen ny undersökning. Därpå beslöts, att för skogen skulle erläggas en årlig rekognitionsavgift om 12 daler och 9 öre srmt.[2]) Av detta belopp skulle Mackmyra erlägga två tredjedelar och Valbo masugn en tredjedel. Avgiften beräknades efter stavrum ved, och en hammare ansågs kunna och böra betala dubbelt så mycket som en masugn.

Då Mackmyra 1703 fick sin rekognitionsskog, bodde Elisabet Bröms ännu i Västerås. Hon hade 1701 ingått sitt tredje äktenskap med domprosten Nils Dwan därstädes, men blev 1709 för tredje gången en "högst bedröfwat enkia". Hur pass stor och äkta bedrövelsen verkligen var, är ju omöjligt att avgöra, men för vår tid måste följande verser, som uppläste vid Dwans grav, förefalla tämligen spydiga, för att icke säga hädiska:

"Ach död! hwi wil tu mot mig öfwa
Ditt stränga wälde / all tin macht?
Hwi wilt tu ofta så bortröfwa
De män / som stå på HERrans wacht?
Nu tredje såret dätta är /
Som tu mig ängsligt månde såra:
Ej achtar hwad jag suckar swåra
Hwad himlen gifwer tu bortskär.

Här länge lefwa / länge ängslas.
Min lefnad fräts af stadigt qwahl /
Ty jag så altid snärjes / fängslas
Af plågor uthan något tahl
Jag altid mindre fördel när
Af timligt nöje / än dät skadar:
Ja dät fast flera sorger ladar
Uppå mig / än jag fägnad får."

Eller dessa:

"Sidst beder jag / o Gud! tu will' af nåde blida
Min Morkiär styrcka / som för ångest måste qwida,
Gif at des lefnadz längd eij måtte kortas / af
Den swåre sorgekalck / tu nyligst henne gaf.

[1]) Resolution 26 nov. 1703, R. A.
[2]) Dito 13 juni 1717, R. A.

Ach! lindra hennes sorg! ach! minska hennes smärta.
Ty tridie resan är tu sårat har thes hierta.
Eij under at des krafft och mod är ganska klen /
Som offta så i mull har lagt sin' männers ben."

Någon brist på kraft och mod kan man i varje fall ej förspörja. I Västerås utövade Elisabet Bröms och hennes syster biskopinnan ett så stort inflytande i kyrkliga ärenden, att den gamle biskop Carlsson, som avled 1708, fick lida åtskillig smälek för sin benägenhet att lyssna till fruntimmersprat, och en visa diktades om "biskop Karin, domprost Lisa och gubben själv". Blivna änkor, tyckas de båda systrarna ha flyttat till sina respektive bruksegendomar för att helt och hållet ägna sig åt dessas skötsel. Utrustade med en hög grad av praktisk duglighet och företagsamhet och ett klart förstånd, ha båda gjort sig ett namn i Gestriklands brukshistoria. I synnerhet gäller detta om Katarina, vilken, såsom ägarinna av Ockelboverken, hade ett större verksamhetsfält än systern.

Elisabet Bröms var den som gjorde Mackmyra till en jordegendom av mera betydande omfång. Redan så tidigt som 1705 köpte hon för 400 daler srmt ett hemman i Ön om sex öresland av dåvarande landshövdingen i Västmanland, Gustaf Cronhielm, som ärvt det med sin hustru.[1]) Märkligare på grund av sin art men för övrigt av mindre betydenhet var ett annat och senare förvärv. Redan 1701 hade Karl XII från sitt högkvarter i Lais i Lifland givit tillkänna, att kronohemman hädanefter kunde få skatteköpas, "i anseende därtill att närwarande Krigs Författningar erfordra stora och ansenliga utgifter, och man förthenskul på alt giörligit sätt måste wara omtäncksam, huru man därtill må kunna upbringa nödige medel". I anledning härav sålde Kammarkollegium 1712 å kronans vägnar till Elisabet Bröms hemmanen Gammelsäll n:r 1 och 2 i Hedesunda om ett öresland vardera. Priset var 55 daler 10 ⅔ öre srmt.[2]) Vid samma tid avrundade domprostinnan sitt ägovälde med ett vida större stycke land. Det under den stora ofreden rådande ekonomiska betrycket hade nödgat flera bönder i Valbo att sätta sig i skuld hos "handelsmannen" Markus Holst i Gefle. Då bönderna icke förmådde fullgöra sina åtagna förpliktelser till denne, ville han utan vidare vräka dem. Bönderna klagade sin nöd för Elisabet Bröms, och hon trädde emellan på så sätt att hon själv köpte och behöll deras hemman. Härigenom kom hon 1712 i besittning av två hemman

[1]) Salubrev 13 jan. 1705, Mackmyra.
[2]) Dito 28 juni 1712, Mackmyra.

i Mackmyra om sex öresland vardera och ett i Bäck om fem öresland, och de fria skattebönderna blevo hennes landbönder. På liknande sätt fick hon 1722 ett hemman i Bäck om fem och ett halft öresland i sin ägo. För allt detta betalade hon sammanlagt 3,955 daler 30 ½ öre krmt.[1])

Domprostinnan skötte i allmänhet icke sina bruk själv utan arrenderade för det mesta ut dem. Hennes förste arrendator, efter det hon lyckats bli av med sin medtävlare Isak Dahl, hette Anders Uhr. Längre fram nämnes en Anders Vougt som arrendator av Valbo masugn. Sagda masugn blev på hösten 1708 "uti grunden rijfwen och kultagen" men återuppbyggdes i förbättrat skick på sommaren 1709.[2]) Malmen togs numera för det mesta i Högbo gruva, vari Katarina Bröms innehade två tredjedelar och Elisabet återstoden. Olyckligtvis var gruvan låglänt belägen och hemsöktes därför regelbundet om höst och vår av översvämningar. Efter inrättandet av en "hästkonst" blev det visserligen bättre, men arbetet kunde dock endast bedrivas om sommarna. Slutligen tog vattnet 1733 alldeles överhanden, varpå gruvan övergavs, och malm började tagas från Norberg. Härtill kommo även några tråg malm från Jordåsen. Den förut nämnde arrendatorn Vougt hade 1716 gjort ett nytt försök att bearbeta Jordåsgruvan, som av honom blivit "något på klyften bränd". Men även denna gruva var numera "ganska mycket af wattn beswärad", så att arrendatorn "der icke något fördelachtigt arbete hafwa kunde, fast malmen syntes icke wara oartig".[3]) Masugnen uppges 1737 ha "klen Wattudrächt, emedan eij tillfälle är at wid den ofwanföre belägne Siön giöra någon updämning". Därför började man gärna med blåsningen "bittida på Åhret — — — at desto bättre få betiena sig af Wåhrwattnet". God "Wattudrächt" hade däremot Mackmyra hammare. Den blev på hösten 1736 "på gamla grunden hel och hållen ombygd". Hammarskatten var efter 1695 års hammarskattejämkning sex skeppund.[4]).

Tvister mellan bruken i Gestrikland synas ingalunda ha varit sällsynta under 1600- och 1700-talen, men i all synnerhet tyckas gräl ha stått på dagordningen under de tider, då ett eller flera bruk styrdes av damer. Så pågick under en del av 1720-talet en häftig strid mellan ägarna av Mackmyra, Forsbacka och Tolffors å ena sidan och ägarna av Oslättfors, grosshandlaren Peter Strömbäck och rådmannen och grosshandlaren Peter Almgren, båda Geflebor, å den andra. Det fanns flera tvisteämnen. Bland annat rörde det sig om en "opdembning", som

[1]) Salubrev 20 sept. 1712 och 19 sept. 1722, Mackmyra.
[2]) Bergverksrelation 1709, R. A.
[3]) Dito 1716, R. A.
[4]) Dito 1737, R. A.

ägarna av Oslättfors gjort i Testeboån och som alldeles fördärvade ett kronoålfiske vid Åbyggeby i Hille, vilket arrenderades av Tolffors. Härom yttrade Almgren och Strömbäck hånfullt, att Tolffors så mycket mindre kunde klaga över "mistning med Cronoålefiskie wedh Åbyggeby", som detta samma ålfiske "legat öde i långliga tijder, förr än Osletfors Bruk blef byggdt".[1]) Från den motsatta sidan framhölls däremot, att om Tolffors skulle "låta uppbygga sitt åhlfiske wid Åbyggeby, hwarföre det nu öfwer 30 år — — — hafwer åhrligen skattat, wore det för dem så mycket mera onödigt, som Oslettfors dammar, åhlkistor och andra fiskeredskap all fisk förhindrar och qwarhåller, och ther något lijf skulle undslippa, blifwer det dock igenom detta

[1]) Almgren o. Strömbäck till Bergskollegium 6 juli 1724. Brev o. suppl., R. A.

Tysksmide.
Reliefskulptur i gips från Jernkontorets fris av J. F. Kjellberg. Ur Jernkontorets bruksbildskatalog.

upbyggda werckets smeder och många — — — kåålare upmetat och fångat".[1])

Det viktigaste tvistefröet var emellertid ingalunda detta ålfiske utan det i Valbo belägna hemmanet Östanbäck om tolv öresland, varav Oslättfors genom köp förvärvat hälften, men vartill de andra tre bruken ansågo sig mera berättigade på grund av dess läge och betydelse. I nära samband härmed stod den anklagelse, som riktades mot ägarna av Oslättfors, att de mot löften om allehanda förmåner förmådde bönderna i Hille och Valbo till en vidsträckt olaglig kolhandel. Över huvud taget tyckas Oslättforspatronerna — med en viss rätt — av sina grannar och vederdelomän ha betraktats som illvilliga fridsstörare. I Oslättfors' bruks privilegiebrev av 1697 och 1701 hade Bergskollegium skjutit in en mening om att det nya bruket ej finge draga kolbönder från grannbruken eller på något sätt "præjudicera" dem i sysslor och körslor vid ett vite av 50 daler srmt första gången, dubbla beloppet andra gången och brukets förlust tredje gången,[2]) och det var något, som grannarna ej försummade att draga fram. Visserligen förklarade Almgren och Strömbäck, att det ej kunde bevisas, att något kol hade förts till Oslättfors från Valbo- och Hillebondernas byskogar, "men att då nödställta bönder, som intet annorstädes kunnat få sitt Lijfsuppehälle och något förtiena till sina utskylders betalande, hafwa kommit så ifrån dessa sochnar som annorstädes och anhollit att få förtiena sig något med kohlande på Osletfors allmenning, dhet de och fått tillstånd till, som förmodas wara mera Christeligit än strijdande emot de undfångne Privilegier".[3]) Men deras motståndare blevo ej svaret skyldiga. De framhöllo som sin mening, att, ehuru Oslättforspatronerna "ther till willia neka, att man kan på en gång wijsa, huru de sina priwilegier öfwerträtt, förolämpa de äldre werken och hafwa handel med en annans egna landbobönder, då kan hända deras åberopade Christelighet stadnar i de nästgräntsande Bruukens ruin och undergång".[4])

Östanbäck var ett s. k. avgärda hemman, som avskilts från byarna Bäck och Västbyggeby, och det ägde följaktligen nästan ingen skog. Men det ägde däremot ängar, som voro belägna på den till Oslättfors anslagna kronoallmänningen. Oslättforspatronerna ansågo sig därför ha "nödgats" köpa halva hemmanet "att med samma ängiar och slotter

[1]) H. L. Örnskiöld till Bergskollegium 5 juli 1725. Brev o. suppl., R. A.

[2]) Bergskollegium till bergsfogden J. Röök 8 febr. 1697 och 7 nov. 1701. Registratur, R. A.

[3]) Almgren och Strömbäck till Bergskollegium 6 juli 1724. Brev o. suppl., R. A.

[4]) H. L. Örnskiöld till Bergskollegium 5 juli 1725. Brev o. suppl., R. A.

få inrätta kohlaretorp på Allmänningen, som allaredan skiedt är". Och de hoppades i sin supplik till Bergskollegium om denna sak, att kollegiet "nådh- och höggunstigast tächtes bifalla detta hemman till Brukets oumgängeliga upprätthållande och nödigste tarfwor, hälst och som ängiarna werkeligen höra under Osletfors Bruks Allmenning, och dess drift alldeles består af eget kohlande, hwartill nödiga kohlare behöfwas inrättas, som måste hafwa foder för dragarna".[1]) Häremot framhöllo ägarna av Mackmyra, Forsbacka och Tolffors i en gemensam skrivelse, att Mackmyra ägde två hemman i Bäck, och Forsbacka två i Västbyggeby, samt att Östanbäcks ägor sträckte sig nästan till Tolffors' bruks "backe och skogar". Östanbäck var således de tre brukens närmaste granne. Därtill hade Mackmyra en gång haft förlag i den nu av Oslättfors köpta hälften av hemmanet, ehuru det gått förlorat under "de förra arrendatorerna, hwilka egendomen ei lärer warit särdeles angelägen". Tolffors hade å sin sida en fordran i den andra hälften, så att "häraf soolklart kan slutas, det Östanbäck af ålder betienat Mackmyra och Tollfors". Vidare hade ägarna av Oslättfors själva påstått, att brukets "drift alldeles består af eget kåålande". Så mycket mindre rätt hade de därför att "inkräckta sig några hemman — — — till de så till säiandes äldsta Giästrike werkens prejudice" eller att "sönderrifwa några skattehemman eller dela skattegjord till deras kåålaretorps upbyggiande". Även om Östanbäck vore alldeles utan skog, kunde dock "äfwenså wähl och mycket bättre en sådan hemmans åboo behöfwas till de andra bruken att kååla som wid Oslettfors, hwilka äfwen så wäl hafwa både kronoallmänningar och egna skogar, fast icke så widlöfftiga och stora som dem, hälst som Oslettfors allmänning så är belägen, att den af ingen annan än dem sjelfwa kan, om de så behaga, uthödas".[2]) Bergskollegium tog saken under överläggning och beslöt, att Tolffors skulle få övertaga den av Oslättfors inköpta delen av Östanbäck, dels på grund av den ovan anförda lydelsen av Oslättfors' bruks privilegier, dels med hänsyn till att nyare bruk ej borde tillåtas "præjudicera" de äldre, samt emedan ängar, slåtter och hemman ej borde inbegripas under den rekognition, som erlades för allmänningarna.[3])

Under det dispyten om Östanbäck pågick som bäst, lyckades brukspatron Peter Almgren, som förefaller att ha varit en verklig projektmakare, skrämma upp ej blott sina motståndare i Östanbäcksfrågan utan även sina egna bolagsmän. Vid Oslättfors fanns alltifrån 1710 en

[1]) Almgren och Strömbäck till Bergskollegium 6 juli 1724. Brev o. suppl., R. A.

[2]) H. L. Örnskiöld till Bergskollegium 5 juli 1725. Brev o. suppl., R. A.

[3]) Bergskollegii protokoll 21 maj, 22 juni och 7 nov. 1724, 3 juli 1725, R. A.

lavettsmedja, som emellertid blivit nedlagd efter det stora nordiska krigets slut, emedan "slika lavetter" då ej längre "desiderades". Nu anhöll Almgren hos Bergskollegium att få ändra lavettsmedjan till en manufakturhammare. Tills den sedvanliga rannsakningen av bergmästaren hunnit företagas, fick han tillstånd att "på egit risico och äfwentyr" inrätta två à tre spikhamrar i lavettsmedjan. Häremot protesterade dels de tre andra brukens ägare, dels Almgrens kompanjoner, brukspatron Peter Strömbäck och dennes mor. Almgren ansåg, att en eller flera spikhamrar ej skulle bli grannarna till hinders, men det var icke dessas åsikt om saken. "Att deras anlagda kniphammare ej kan wara de andra kringliggande werken hinderlig, är så mycket mer ogrundat", skriver en av delägarna i Tolffors, "som de nu icke en gång kunna blifwa inom sina gräntsor och allmenning, mycket mindre ther the fåå tillståndh flera nya wärck anläggia, hafwandes man beklageligen nog nyliga exempel, att det ena werket för det andra måste ödeläggias, effter skogarne i framtijden ej kunna wara tillräckeliga eller med kåål så många bruuk försee".[1]) Det blev ingenting av med manufakturhammaren, förmodligen emedan Almgren fann det oväntade motståndet för starkt. Då bergmästaren Torbern Bellander ville utföra sin rannsakning på sommaren 1724, meddelade honom Almgren, att tiden ej lämpade sig, emedan han måste resa bort och sköta sin hälsa vid en surbrunn, och då bergmästaren återkom på sommaren 1725, upplystes han om att Almgren ämnade nedlägga sitt provisoriska spiksmide, såsom ej tillräckligt lönande, och att han slagit den projekterade manufakturhammaren ur hågen. Mycket riktigt upphörde smidet i de tillfälliga spikhamrarna 1726.[2])

Redan före de nu nämnda stridigheterna mellan grannbruken hade tvist uppstått mellan Elisabet Bröms och bönderna i Alborga, Allmänninge, Häcklinge, Mackmyra och Överhärde, då domprostinnan 1718 ville för Mackmyra bruks räkning tillägna sig höslåttern på en del ängar eller murar, som tillhörde sagda bönder, men voro belägna på den kronoallmänning, som strax förut upplåtits åt Mackmyra och Valbo masugn. På uppdrag av Bergskollegium företog bergmästaren Göran Wallerius 1721 en undersökning av förhållandena, varvid böndernas talan fördes av landsskrivaren Peter Walberg, under det domprostinnan representerades av sin måg, häradshövding Lars Stiernmarck. Från böndernas sida framhölls, att skulle så "anseenliga ägor borttagas från gamble odale skattehemman, wore det — — — en irreparabel skada till hemmanens undergång, Kongl. Maj:ts räntors bortmistande samt påfölliande Indel-

[1]) H. L. Örnskiöld till Bergskollegium 5 juli 1725. Brev o. suppl., R. A.
[2]) Bergverksrelation 1737, R. A.

nings werkets kullkastande, snörrätt stridande emot 1677 åhrs kungliga Placat om skatt skyllig Jords abalienerande". Stiernmarck åter förklarade, att eftersom ängarna i fråga lågo på allmänningen, så måste bönderna ha "usurperat" dem. Han påpekade för övrigt, att om bruket skulle draga full nytta av allmänningen, så måste kolaretorp inrättas, men därtill erfordrades hästar, och till deras livnärande behövdes hö. Murarna voro så magra, att de flesta av dem endast kunde slås vart annat år, och förlusten av dem betydde därför mycket litet för böndernas hemman, men för bruket var deras förvärv av den allra största betydelse.[1]) Bönderna funno medhåll hos landshövdingen, Carl Gustaf Bielke, emedan "större delen af desse åboer äro landshöfdingen på lön indelte".[2]) Denna strid drog ut i det oändliga. Ännu 1734 var den icke avgjord. I full överensstämmelse med vad som givits vid handen i tvisten om Östanbäck, förklarade Bergskollegium, att rekognitionsavgiften, "som fru Domprobstinnan betalar, endast anser skogen och intet ängarne". Av samma orsak var Bergskollegium ej rätta forum för detta mål, utan det förvisades till landshövdingen, som ej fann någon anledning att tillerkänna Mackmyra bruk ängar, som ansågos för hemmanen omistliga.

På sommaren 1719 nalkades ofärden Gestriklands kuster. En rysk mordbrännarflotta härjade i den del av Valbo, som ligger söder och sydöst om Gefle. Att Gefle stad och den övriga delen av Valbo räddades från undergång, berodde dels på landshövding Hugo Hamiltons mod och beslutsamhet, dels på fiendens feghet. På sommaren 1721 kommo de ryska våldsverkarna tillbaka, men även den gången undslapp Gefle deras påhälsning, och det blev i stället det olyckliga Hamrånge, som fick sitta emellan. Där brändes bl. a. bruken Axmar och Vifors. Ett ögonblick tycktes faran t. o. m. hota de avlägsna Ockelboverken, och Katarina Bröms drog sig med sitt folk undan uppåt de stora skogarna. Dittills hade gestrikebrukens järnexport gått över Gefle, såsom naturligt var, men genom det långa kriget hade staden sjunkit ned i ett sådant tillstånd av armod och förfall, att hammarpatronerna ej längre ville låta dess borgerskap förmedla deras export utan skaffade sig ett särskilt ombud i bergsfogden Lars Sundberg. Denne var emellertid såsom statsämbetsman med uppbörd av lagen förbjuden att driva affärer, och därav begagnade sig borgerskapet i Gefle till att klaga. På klagomålen följde en kunglig resolution, som utan vidare förständigade Sundberg att genast upphöra med sin "Commissions- och faktoriehandel".

[1]) Rannsakningsprotokoll 17 juni 1721. Brev o. suppl. 1734, R. A.

[2]) Bönderna till Bielke mars 1734; Bielke till Bergskollegium 2 april 1734. Brev o. suppl., R. A.

Förgäves! Sundberg trotsade befallningen. Ytterligare två kungliga resolutioner följde på den första. Ingenting hjälpte! Det till förtvivlan bragta borgerskapet var svagt och splittrat, och bakom Sundberg stodo hammarpatronerna. Stadsfiskalen Lorens Kökeritz väckte åtal mot Sundberg inför Rådstuvurätten i Gefle. Men Sundberg bestred Rådstuvurättens kompetens och klagade hos Svea hovrätt över dess "preliminaire Resolution". Svea hovrätt åter "behagade yttra", att dylika "preliminaire" mål ej hörde under dess domvärjo.[1]) Ända till sin död 1734 fortsatte Sundberg med sina lagstridiga affärer, utan att borgerskapet kunde komma åt honom. Och ej nog med det, efter hans död skaffade sig hammarpatronerna ett annat verktyg, så att den inbringande handeln med deras järn även nu gick borgerskapet ur händerna.

Det fanns för övrigt flera andra tvisteämnen mellan bruken och staden. Då järnet från bruken på väg till Stockholm fördes genom Gefle, måste utom tull en hel del extra avgifter av olika slag erläggas. Det var s. k. ståndrumspenningar, vågpenningar, bärarepenningar och bagarepenningar och sist men ej minst s. k. kontingent, en avgift, som erlades för rätten att saluhålla produkter. Kontingenten skulle egentligen endast betalas, om det blev handel av, men den utkrävdes av borgerskapet, även om järnet från bruken stannade i Gefle över vintern utan att salubjudas. På grund av sitt nödställda tillstånd hade borgerskapet 1719 fått rätt att vid uppbärandet av tullen beräkna skeppundet till 23 lispund i stället för 22, som var den rätta bergsvikten. Den viktigaste orsaken till detta privilegium angavs av borgerskapet vara, att Gefle var den "yttersta stapelstad i nordiska buchten, uti Sinu bottnicu nordan om Stockholm och Åbo belägen". "Och bör det icke förekomma — — — otroligit eller obegripeligit", skriver borgmästaren Johan Palmborg härom, "att så wäl utlänningarne som inhemske och jämwäl Stadens Inwånare skulle hålla betänkeligit att idka den handel på Gefle som förr, i oförmodat händelse någon åtkomst till förminskning skulle skie på järnets ofwannembde öfwerwigt, ty som järn är den största och förnämsta inrikes effect, hwarmed handelen på utrikes orter ifrån Gefle stad drifwes, så är samma öfwerwigt den endeste tillgång, hwarmed omkastningarne, bestående uti större skieppsfrakter med skieppsfolckets hyror och högre Assurence penningar samt drygare lotspenningar, någorlunda kunna stoppas och ersättias emot den långa wägen och äfwentyrliga segelfarten, som Gefle mer än andra Rikets stapelstäder är underkastad att bestå, hwilken seglations swårhet än widare bestyrkes af det som dageliga förfarenheten intygar, hurusom de

[1]) Svea hovrätts protokoll 19 juli 1734, R. A.; Rådstuvurättens protokoll 18 nov. 1728 och 27 mars 1732, S. A.

öfrige stapelstädernes skiepp och fartyg kunna merendels giöra förut en hel resa till utrikes Östersiöstäderna och halfwa resan till de utom Öresund belägna Holländska, Engelska, Spanska och Portugisiska hamnarne, innan Gefle Stads fartyg hinna komma utur egen hamn och genom Öregrundsskiären förmedelst hinder af längre siöwäg och besynnerligen för långsammare wintrar och ijs till eij ringa uppehåld uti handelen och seglationen för Gefle stad emot andra stapelstäders förmån derutinnan".[1]) Allt det nu anförda förlöjligades av bruksägarna, i synnerhet talet om stadens läge högst upp i "nordiska buchten". I stället förklarade de, att den omtalade övervikten var så mycket mera skadlig för bergslagen och "publico præjudicerlig", som den endast tycktes komma utlänningar till

[1]) Gefle stads besvär vid riksdagen 1734, Riksdagsakter, S. A.

Interiör av en masugn.
Reliefskulptur i gips från Jernkontorets fris av J. F. Kjellberg. Ur Jernkontorets bruksbildskatalog.

godo.[1]) Härpå svarade borgmästaren Palmborg, att all köpenskap avhängde av överenskommelse mellan köpare och säljare om priset, och att brukspatronerna mycket väl förstodo, att "obserwera prisets förhögning efter öfwerwigten af alt järn, som de försälja i Gefle". Vad de ej ville sälja där, var dem ej betaget att avyttra på andra orter, och då de t. ex. skickade järnet till Stockholm, motsvarades övervikten ungefär av frakten. Ej heller var övervikten "publico till præjudice", emedan kronan uppbar "stora Siötullen och flera omgielder" av det till utrikes orter skeppade järnet efter normalvikt.[2])

I sitt äktenskap med Erik Tilas hade Elisabet Bröms fyra döttrar och i äktenskapet med Crispin Jernfelt en son, som bar faderns namn och var major. Den gamla domprostinnan dog 1738, och hennes bruksegendomar tillföllo då hennes arvingar. Hennes äldsta dotter, Margareta, hade avlidit barnlös före modern, den andra, Maria, var numera änka efter ryttmästaren Johan Segercrona, den tredje, Elisabet, var gift med kyrkoherden Johan Emporelius i Mora. Den fjärde dottern, Katarina, hade varit gift med den förut nämnde häradshövding Lars Stiernmarck. Båda makarna hade avlidit 1732, efterlämnande en dotter, Elisabet Margareta, som var gift med ryttmästaren Per Hierta. Domprostinnans arvingar voro alltså en son, två döttrar och en dotterdotter. För dem lämpade det sig tydligen ej att sköta bruken tillsammans, ty redan 1740 sålde de Mackmyra bruk och Valbo masugn med alla "thess tillhörigheter i hus, Ägor, Hemman, Effecter och Inwentarier" till förutvarande bruksinspektoren Peter Högberg för en summa av 123,000 daler krmt.[3])

Brukspatron Peter Högberg var bondson från Ångermanland och hade varit inspektor på Grönsinka bruk i Öster-Fernebo, innan han blev arrendator på Mackmyra. Bliven sin egen, beslöt han att utvidga bruksrörelsen och begärde därför på våren 1741 hos Bergskollegium att få utöka det årliga smidet med 200 skeppund.[4]) Som huvudanledning till sin begäran anförde han, att den dittillsvarande tillverkningen medgivit så ringa arbetslön, att varken smederna eller det övriga bruksfolket kunde förtjäna tillräckligt för sitt eget och sina familjers uppehälle. På Bergskollegii order företogs nu en rannsakning och värdering av bergmästaren Jakob Fischer. Denne tillstyrkte beviljande av brukspatron Högbergs ansökan, emedan han funnit honom "wara försedd med alla

[1]) Brukens besvär, Bergverkshandlingar, R. A.

[2]) Palmborg till Kommerskollegium 10 och 13 dec. 1734, "Sparrmanska etc. acten", S. A.

[3]) Salubrev 31 juli och 27 sept. 1740 och 1 juni 1741, Mackmyra.

[4]) Högberg till Bergskollegium mars 1741. Brev o. suppl., R. A.

thertill nödige reqvisita så wäl af watnfall, malm och kohltilförssel så av egne skogar som then anslagne allmenningen och kiöpekohl". Fischer höll vidare "oförgripeligen före, at om thesse nästgräntzande Järnwärcken här å orten, neml:n Tollfors, Forsbacka, Högbo och begge the så kallade Wahlbo wärcken, Mackmyra hammare och Wahlbo masugn, intet på något sätt blanda sig uti hwar andras kohlfournering eller med kohlprisetz stegrande draga allmogen til sig och reta them therigenom til någon excessiv kohlning, utan hwar och en af them förblifwer innom the gräntser thermed, som af ålder och efter gamla wanligheten warit, at ingen kohlbrist för thet ena eller andra bruket lärer nu eller i framtiden spörjas". Värdet på Mackmyra och Valbo masugn satte bergmästaren till minst 96,000 daler krmt.[1]) En protest inlades emellertid av ägaren av Forsbacka, överstelöjtnant Paco Hårleman, som förklarade, att Mackmyra och Forsbacka dittills "tagit kol af allmogen" i de flesta byarna i den västligare delen av Valbo socken "hwar om annan", och att om Mackmyra nu fick sin begärda tillökning i smidet, så skulle det minska koltillförseln för Forsbacka "at förtiga tilförslen af Wed och Kåhl med thet mera för Gefle Stad och den frihet mäst alla Byar äga at såga Bräder".[2]) Stadens ombud, notarien Anders Engmarck, protesterade å dess vägnar, emedan borgerskapet lopp fara att hädanefter få frysa om vintrarna, om Mackmyra nödgades förbruka mera ved och kol, än det dittills gjort.[3])

Vid själva synen kommo åtskilliga fakta av intresse i dagen. Malm togs från Högbergs egna gruvor i Norberg, Bäsinge och Jordåsen. Stångjärnshammaren hade "fördelachtig dam, fullkommelig Wattudrächt och sielfwa Hammarhuset wähl belägit samt miöhl- eller Sqwalt qwarn i Strömmen". Även spikhammaren hade "fullkommelig Wattudrächt". Skogen bestod av "ymnog kohlskog och nödwändigt Byggningswärke". Byggnader och inventarier voro på det hela taget i gott skick, och en mängd virke befanns framskaffat till reparation eller ombyggnad av vad som var utnött. Allt tydde på drift och företagsamhet hos ägaren. Vid stångjärnshammaren funnos bostäder för sex smeder med deras familjer, vid spikhammaren hade smeden två "wackra Stugor", och vid masugnen funnos bostäder för "Hyttefolcket till Åtta Hus håld".[3]) Någon herrgårdsbyggning omtalas däremot ingenstädes. Under förrättningen inkom brukspatron Högberg till bergmästaren med en ansökan om en ytterligare ökning av smidet med 100 skeppund utöver

[1]) Fischer till Bergskollegium 29 juni 1741. Brev o. suppl., R. A.
[2]) Hårleman till Fischer 9 juni 1741. Brev o. suppl., R. A.
[3]) Syn 9 juni 1741. Brev o. suppl., R. A.

vad han förut hade begärt, så att den årliga tillverkningen skulle komma att uppgå till 900 skeppund.[1])

Bergskollegii svar blev emellertid en missräkning för brukspatronen. Den 5 oktober 1741 förklarade kollegiet i en resolution, att eftersom det fanns flera bruk i Valbo och Gefle stad låg i närheten, och "på thet the nästgräntsande wärcken jemte Mackmyra och Wahlbo masugn måge i Längden hafwa theras tillräckelige Kåhlprovision, och Gefle Stad

Mackmyra. Bruksgatan.
J. Johnsson foto.

ej eller må komma att lida", så kunde kollegiet endast bevilja brukspatron Högberg en tillökning av 100 skeppund, så att det årliga smidet skulle bli 700 skeppund.[2])

Härmed fick Peter Högberg låta sig nöja. Hur han tog saken, veta vi ej, men han lät sig åtminstone icke lockas att försjunka i overksamhet. Tvärtom utvecklades en livlig verksamhet. I Högbo gruva arbetades på sommaren 1741, men även nu visade sig "wattutillsättningen" för stark. En dyrbar "wäderkonst" blev visserligen inrättad, men gruvan kunde ändå ej "entledigas" från allt vattnet. Vid Valbo masugn nedrevs själva masugnsstommen 1746 men återuppfördes redan samma år, varvid masugnen försågs med en ny hjulstock. Året därpå byggdes

[1]) Högberg till Fischer 11 juni 1741. Brev o. suppl., R. A.
[2]) Bergskollegium till Högberg 5 okt. 1741. Resolutioner, R. A.

hyttan och hjulhuset om med tre à fyra alnars "undermur" av sten. Vid Mackmyra företogos också dessa båda år vidlyftiga reparationer och förbättringar. Stångjärnshammaren fick nya hjulstockar och hjul med sumpar och rännor. Själva hammar- och hjulhusen byggdes om jämte ett kolhus och två smedstugor. Likaledes ombyggdes brukets kvarn, och en ny tackjärnsbod byggdes i stället för "then gambla, som war förruttnad". På sommaren 1747 inträffade en stark torka. Därav begagnade sig Högberg till att även bygga om dammen över Gavleån "med sten fyllning, timbring och dubbelt brädtak — — —, hwaröfwer flodwattnet aflöper". Vid detta tillfälle blevo också "slutorne i samma dam, ther Kongsådran går fram, genom omtimbring i gott stånd satte".[1])

Men om brukspatronen sålunda var driftig och verksam, så tyckes raka motsatsen ha varit förhållandet med bönderna och bergsmännen i Gestrikland. "Hushåldningen uti Bergslagen", berättar bergmästaren Erland Hjärne 1748, "är ännu hos en stor del ganska slät, i thet the icke allenast nog wårdslöst handtera deras skogar utan och försällja mycket kohl undan Hemmanen och Bergsbruket, hwilket icke på en gång stått att hämma, i synnerhet hos them, som uthi mycken giäld hos theras Förlagsmän äro fördiupade, hos hwilka, som the äntå se sig en gång nödgas gå ifrån alt, är så mycket mindre ömhet för skog och Bergshandtering". "The få, som igenom idkesam flijt och arbete kunnat undgå att stå under Förlag, äro williga till alt, som tienar till Bergslagens gagn och uphielpande, men the, som intet se sig kunna afbörda sig sin giäld, låta mäst gå wind för wåg och kunna intet öma theras egen, mindre Bergslagens, gemensamma wähIfärd".[2])

Med bönderna i Mackmyra hade brukspatron Högberg f. ö. haft en sammanstötning under sin arrendatorstid. Bönderna beklagade sig 1732 hos landshövding Bielke över att de ej längre fingo den förtjänst på körslor vid Mackmyra och Valbo masugn, som deras förfäder förbehållit sig vid uppgörelsen med Daniel Tilas 1685.[3]) Anledningen därtill var den, att arrendatorn lät förrätta körslorna med egna hästar, då väglaget var gott, men belastade bönderna med dem, då "swåra wägar äro". Man kan förstå, att bönderna voro måna om att ej förlora förtjänsten. Enligt kontrakt voro de berättigade till 16 öre krmt skeppundet för stångjärn och 8 öre krmt skeppundet för tackjärn. Landshövdingens utslag påminner närmast om ett svagt försök att förmana uppstudsiga skolbarn. Arrendatorn skulle icke få vägra bönderna att uträtta de körslor de voro berättigade till, "allenast de icke strandsätta bruket, då

[1]) Bergverksrelationer 1742, 1748, R. A.
[2]) Dito 1748, R. A.
[3]) Jfr ovan sid. 19.

de som mäst med jern utförseln behöfwas; Fördenskull antydas bemälte bönder, at så ofta slike körslor behöfwas, dermed owägerligen gå bruket till handa, hwaremot också Jnspector Högberg åligger at tillhålla sin betjent, det han altid så bestyrer om körslorne, at Bönderne ei mindre uti godt än elakt wäglag derwid brukas måge, icke heller at utförslen allt till en gång bespares, som skulle kunna förordsaka anseende af något upsåteligit förtryck och intrång uti det närings medel med körslor, som in specie är bönderne förbehållit".[1])

Under 1740-talet bedrevs en tämligen omfattande olaglig åverkan å den till Mackmyra anslagna rekognitionsskogen, vilket vållade brukspatron Högberg många svårigheter och ledsamheter. Allmänna meningen i socknen utpekade länsman Nils Öberg i Ön som den skyldige, och mellan honom och brukspatronen processades i oändlighet inför bergstingsrätten och Bergskollegium. Det visade sig ytterligt svårt att förebringa några bindande bevis mot länsmannen, ty, som han mycket riktigt påpekade, varken den som åklagare fungerande bruksbokhållaren eller skogvaktaren i orten hade sett honom eller hans tjänstfolk "fälla eller afföra de med böter specificerade trän", och ej heller hade något av vittnena varit i bokhållarens eller skogvaktarens sällskap, då de föregåvo sig ha sett länsmannen eller hans tjänstfolk ute i olovliga ärenden. Och vad de åberopade vittnena beträffar, så förklarade Öberg dem allesammans vara "Delatores och Angifware". Slutklämmen i hans anförande lyder: "Nog har jag altid hört, at en Domare gemenligen bör på ofullkomlige bewis snarare fria en skyldig än fälla en oskyldig, men med mig är helt annorlunda procederat". Slutet blev dock, att länsman Öberg dömdes till böter, vilket gick honom "ganska hårdeligen under ögon". Icke desto mindre hade han några år senare åter en del tvivelaktiga skogsaffärer för sig. Allra värst var, att hans dåliga exempel befanns smittosamt.[2])

Efter Peter Högbergs död 1754 bedrevs bruksrörelsen under den korta tiden av två år av hans änka, Sara Strandberg, dotter til arrendatorn Peter Strandberg på Grönsinka. På denna tid hann hon likväl med ett häftigt gräl med sin granne, överstelöjtnant Paco Hårleman på Forsbacka. Denne klagade i mars 1755 inför Bergskollegium, att hans grannar, fru Sara Strandberg på Mackmyra och fru Anna Kristina Mackeij på Hammarby och Gammelstilla, änka efter brukspatron Johan

[1]) Resolution 7 juni 1732, Mackmyra.

[2]) Bergstingsrättens protokoll 26 och 27 juni 1740 och utslag 28 dito; Öberg till landshövding Odelström 14 april 1740; Densamme till Bergskollegium juli 1740; Fischer till Bergskollegium mars 1741; P. Östling till Bergskollegium mars 1741; Högberg till Bergskollegium april 1742. Brev o. suppl., R. A.

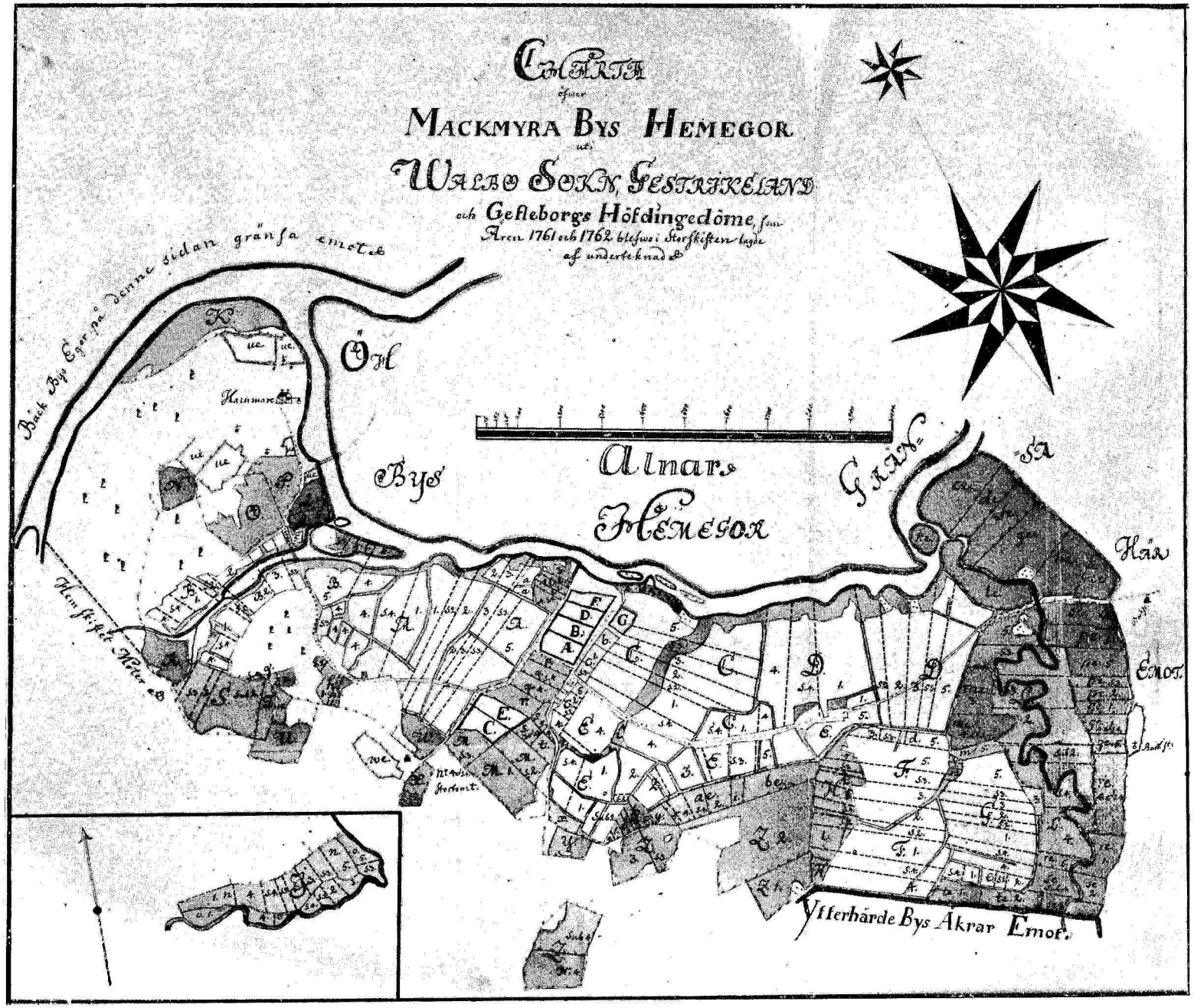
Charta
öfwer
Mackmyra Bys Hemegor
uti
Walbo Sokn, Gestrikeland
och Gefleborgs Höfdingedöme, som
Åren 1761 och 1762 blefwo i Storskiften lagde
af underteknade
Bäck Bys Egor på denne sidan gränsa emot
Öh
Bys
Alnar
Hemegor
Gränsa
Här
Emot
Hemskiftet Möter
Ytterhärde Bys Åkrar Emot

Uhr, "så wäl med högre betalning som wälplägning stegra kohlen oskiäligen" i pris och därigenom drogo de kolande bönderna från Forsbacka, samt att de "nästan utan försyn medelst förberörda öfwerbud tagit sig före at drifwa upenbar kohlhandel med Forsbacka gamla enskilta kohlbönder".[1]) Fru Mackeij svarade kort och rakt på sak, att det föreföll henne sällsamt, att överstelöjtnanten ville vända sig till "et högl. kongl. och Riksens Collegium" med ett så ogrundat klagomål, vartill han ej hade annan anledning än "lösa och orichtiga berättelser". Om hon ville sätta tro till slikt, så skulle hon i sin ordning kunna framkomma med likartade beskyllningar mot honom. Att kol tröto för Forsbacka, var en sak, som hon på intet vis rådde för, och hon fann sig därför ej heller skyldig att ersätta bristen med sina egna kol.[2]) Fru Strandberg ingick i ett vidlyftigare svaromål. Hon vände anklagelsen för kolprisets stegring mot den anklagande själv och meddelade, att två bönder från Bäck hade erbjudit henne kol till mycket högre pris än vanligt, under påstående att detta pris blivit dem erbjudet vid Forsbacka. För övrigt föreföll det henne högst besynnerligt, att överstelöjtnanten velat oroa henne med sina anklagelser.[3]) Om Hårleman modifierade eller rent av tog tillbaka sina tillvitelser, veta vi ej, men i varje fall träffades en överenskommelse mellan bruksägarna i Gestrikland, "at ett billigit Kohlpris, lämpadt efter skogens ymnoghet och wägens längd icke allenast må utsättias, utan ock en noga fördelning Bruken emellan giöras, hwad districten angår, innom hwilka hwart och ett på kiöpekohl priwilegieradt Bruk må äga rättighet sin kåhlhandel at idka".[4])

Redan 1756 tröttande fru Sara på bruksrörelsen och sålde Mackmyra och Valbo masugn till sin måg, Jan Paul Strömbäck, och dennes äldre bror, grosshandlaren Fredrik Lorens Strömbäck i Gefle, för ett pris av 240,000 daler krmt och 150 lod silver till äreskänk.[5]) Släkten Strömbäck härstammar från fiskaren Peder Ersson Snifs i Gefle, vars son Peter (1664—1720) tog sig namnet Strömbäck och avancerade till rådman i Gefle och riksdagsman. Hans son, som också hette Peter (1688—1750), var det som ägde Oslättfors i förening med sin mor och rådman Peter Almgren. Han grundlade även ett bruk vid Rågärdsån i Bjuråkers socken i Hälsingland, som efter honom kallades Strömbacka. Oslättfors övergick efter hans död till hans äldste son Peter, medan Strömbacka såldes. Denne tredje Peter Strömbäck var f. ö. grosshand-

---

[1]) Hårleman till Bergskollegium mars 1755. Brev o. suppl., R. A.
[2]) Anna Kristina Mackeij till Bergskollegium juni 1755. Brev o. suppl., R. A.
[3]) Sara Strandberg till Bergskollegium okt. 1755. Brev och suppl., R. A.
[4]) Hårleman till Bergskollegium odat. 1756. Brev o. suppl., R. A.
[5]) Salubrev 1 okt. 1756, Mackmyra.

lare i Gefle liksom sina fäder och sina båda yngre bröder, Fredrik Lorens och Jan Paul. Den sistnämnde, som var född 1725, fick en "education", avsedd att lära honom handel, och kom 1744 på kontor i Riga, där han stannade till 1747, varpå han avslutade sin utbildning med en ettårig vistelse i norra Tyskland, särskilt Hamburg och Lübeck. Efter sin återkomst till Gefle 1748 ingick han i faderns affär, som han efter dennes död 1750 övertog tillsammans med den äldre brodern, Fredrik Lorens. 1756 utgick han ur bolaget, gifte sig med brukspatron Högbergs dotter, Sara, och köpte jämte Fredrik Lorens Mackmyra och Valbo masugn, såsom nyss nämnts. Ehuru således endast ägare till hälften blev dock Jan Paul den, som ensam skötte bruket, medan brodern fortfor med sina affärer.[1])

Jan Paul Strömbäck.
Silhuett i fru I. Strömbäcks ägo, Alfta.

Den nye brukspatronen fick genast svårigheter med en av sina underhavande. Hans svärmor hade varnat honom för brukskarlen Anders Andersson och beklagat sig över dennes sturskhet, "hwarpå han ock straxt wiste mig prof", skriver brukspatron Jan Paul, "ty för thet jag warnade honom, at han wårdslöst bokat Malmen, utlät han sig, at han eij widare tänckte giöra Bruket någon tienst, therutinnan har han ock så mycket mera hållit ord, som han förtient sig födan med skräddare arbete åt Sockne-männen, och Sonen med Murande". Värre än detta var emellertid, att far och son togo sig orådet före att bygga en klensmedja, som naturligtvis lände Mackmyra spikhammare till mycket förfång. Till sin lycka hade dock brukspatronen

[1]) Efter självbiografiska anteckningar av Jan Paul Strömbäck i kyrkoherden O. A. Strömbäcks ägo.

en verklig anledning att inskrida mot de genstörtige, i ty att dessa bodde på Valbo masugns ägor och använde dess skog till virke och vedbrand och dess mark till mulbete. Att under sådana omständigheter och i synnerhet i betraktande av klensmedjans uppförande taga sig en hög ton mot sin husbonde kunde med fog tyckas mindre passande och välbetänkt. Jan Paul Strömbäck förklarade också, att han ej kände till någon lag, som ålade en bruksägare att för intet föda en stursk arbetare, "ty om man skal få något för intet, måste man wara höflig", tillägger han träffande. Efter åtskilliga svårigheter lyckades han bli av med de besvärliga arbetarna.[1])

Efter att i tio års tid ha varit herre på bruket hade brukspatron Jan Paul hunnit tröttna på det smide, som bönderna i Mackmyra enligt överenskommelsen med Daniel Tilas 1685 voro berättigade till.[2]) I en skrivelse till Bergskollegium begärde han 1766 att bli befriad därifrån. Därpå fick han emellertid till svar, att den saken finge han själv komma överens med bönderna om. Huruvida några underhandlingar verkligen drevos mellan honom och bönderna, är icke bekant, men någon överenskommelse i den riktning brukspatronen önskade blev i varje fall ej träffad, ty bönderna fortforo med sitt smide ända till bruksrörelsens nedläggande.[3])

Mackmyra stångjärnshammare, som av "långligit bruk" var alldeles förfallen, byggdes om 1769.[4]) Spikhammaren var också betydligt illa medfaren. Den ombyggdes 1771, ehuru icke utan besvärligheter. Invånarna i Öns by, de s. k. öbyggarna, ingingo under ledning av bonden Olof Nilsson Öberg, den förut nämnde länsmannens son, till Bergskollegium med en ansökan att även få anlägga en spikhammare. Brukspatronens spikhammare var enligt böndernas utsago hinderlig för deras fiske, men brukspatronen kunde då också med skäl påpeka, att detsamma skulle bli fallet med böndernas egen projekterade hammare. Jan Paul Strömbäck blev förklarligt nog uppbragt över vad han ansåg vara illvilliga intriger. Han protesterade hos Bergskollegium mot böndernas begäran och skrev bl. a.: "Så lärer det för bonden och hemmansbrukaren wara långt tienligare och nyttigare at förblifwa wid sin spade och plog än at blanda sig uti andre närings fång, olika med hans stånd och wilkor, andre slags näringsidkare till förfång och olägen-

[1]) Landshövdingeämbetets i Gefle utslag 28 mars 1764; Andersson till Bergskollegium april 1764; Strömbäck till Bergskollegium odat. 1764; landshövdingeämbetet till Bergskollegium 23 aug. 1764. Brev o. suppl., R. A.

[2]) Jfr ovan sid. 19.

[3]) Bergskollegium till Strömbäck 1 okt. 1766. Resolutioner, R. A.

[4]) Bergverksrelation 1769, R. A.

het".[1]) Hammaren byggdes som sagt om, men för bönderna blev det däremot intet av.

Emellertid måtte det ha slarvats med spikhammarens ombyggnad, ty redan 1788 måste den byggas om igen. Och emedan platsen, där den låg, "i anseende till thes låga läge så wäl wid stark frost och Isswall som och äfwen wid stark flöd medelst Bakwatten, hindrar arbetets fortsättande längre tider om året", begagnade brukspatron Strömbäck tillfället att hos Bergskollegium begära tillstånd till hammarens flyttning 40 à 50 alnar "högre upp i strömmen", d. v. s. mot väster.[2]) Åter framkommo några bönder i Ön med protester, under förevändning att deras fiske skulle bli lidande genom en sådan flyttning. De divergerande intressena blevo dock den gången sammanjämkade. Böndernas "fiske inrättning" stod vid den gamla hammarens "Dambröst", och de förklarade sig slutligen nöjda, om de finge placera den i motsvarande ställning vid den blivande nya dammen. Detta medgav brukspatronen å sin sida, på villkor att fisket så inrättades, att "intet Swall eller hinder uti Smidningen" därigenom kunde uppkomma, och naturligtvis att bönderna själva byggde om sin "fiske inrättning".[3])

I likhet med sin svärfar var brukspatron Jan Paul angelägen om att öka sina smidesrättigheter, och han lyckades i viss mån bättre än denne. Att lägga in en ansökan hos Bergskollegium ansåg han lönlöst. Om det ansågs osannolikt, att kollegiet skulle bevilja ökat smide, brukade man vid denna tid köpa privilegier från nedlagda bruk. Men även en tredje utväg fanns, ehuru den endast medförde en rent tillfällig vinst. Om ett bruk icke utsmidde hela sitt priviligierade kvantum stångjärn, hade ett annat bruk rättighet att köpa vad som blev över för året, det s. k. restsmidet. Men även på ett sådant köp behövdes Bergskollegii bekräftelse. I nu ifrågavarande fall tillgick emellertid på ett alldeles särskilt vis. Statskommissarien Göran Adlerberg, som bland flera andra bruk även ägde Långvind i Hälsingland, hade åtagit sig att till staten leverera 5,000 skeppund "Schamploun och Byggnadsjern till artilleri och fästnings Byggnader", på villkor att denna kvantitet ej skulle räknas av på det privilegierade smidet vid hans många bruk. Av någon anledning blev det ingenting av med leveransen, och Adlerberg sålde då i mindre poster rättigheten att utsmida den överenskomna mängden. Även detta kallades restsmide. Härav inköpte nu Jan Paul Strömbäck

[1]) Strömbäck till Bergskollegium febr. 1772. Brev o. suppl.; Bergskollegii protokoll 21 febr. 1772, R. A.

[2]) Strömbäck till Bergskollegium mars 1788. Brev o. suppl., R. A.

[3]) Syn 27 juni 1788; A. v. Engeström till Bergskollegium sept. 1788. Brev o. suppl.; Bergskollegium till Strömbäck 6 okt. 1788, Resolutioner, R. A.

1779 600 skeppund, varpå Bergskollegium omedelbart beviljade privilegium.[1])

Svårigheten att få malm till tackjärnsblåsningen ökades under Jan Paul Strömbäcks tid. Man fann sig föranlåten att söka efter nya fyndigheter, men man var nu icke längre så optimistisk som på 1600-talet, då det allmänt troddes, att man kunde upptäcka gruvor snart sagt var som hälst, bara man letade tillräckligt energiskt. Med ledning av kompassen gjordes 1775 några försök på allmänningen i Valbo men utan resultat, "varandes i sådan belägenhet både Bergslagen och Bruksägarne i mycket trångmål om malm".[2]) Då så var, försökte man sig 1778 åter på Jordåsens gruva, där då ingen brytning skett på många år. Man fick där nämnda år 100 lass medelmåttigt järnrik malm, men "något med Wattu kies isprängd".[3]) Detta ansågs vara en mycket lovande början. Påföljande år brötos 500 lass malm i Jordåsen, men den var både rödbräckt och svavelbunden, så att endast en halv skovel därav kunde användas till varje "uppsättning". För övrigt var gruvan, som nu var 18 alnar djup, 9 alnar lång på bottnen och 6 alnar bred, mycket hemsökt av vatten. För att lättare pumpa gruvan läns inrättades en hästvind vid pumparna, men resultatet var obetydligt, och det befanns lämpligast att inställa arbetet. Dessa svårigheter förmådde brukspatron Jan Paul att köpa andelar i Göske-, Nyängs-, Penning- och Stollgruvorna i Torsåker, varifrån emellertid transporten ställde sig ganska dyr. Sistnämnda år (1779) blåstes i Valbo masugn 1,036 skeppund 3 lispund tackjärn, och blåsningen pågick i 53 dygn med tio timmar om dygnet.[4]) 1781 var blåsningen uppe i 1,406 skeppund 13 lispund.[5])

Släkten Strömbäck utövade vid denna tid ett betydande inflytande i Gestrikland. I Gefle stad ägde den flera hus. På Oslättfors härskade efter Peter Strömbäcks död 1774 hans son Carl Johan, som representerade den tredje generationen Strömbäck på detta bruk. Fredrik Lorens åter var ledamot av vällovliga borgareståndet för Gefle vid riksdagarna 1765—66, 1769—70 och 1771—72. Efter hans frånfälle 1775 blev Jan Paul ensam herre på Mackmyra och Valbo masugn. Han avled 1795, varpå bruket tillföll hans änka och hans ende efterlevande son, Carl Magnus, som nu skulle försöka sig på att driva bruksrörelsen gemensamt. Förutsättningarna för ett gott samarbete dem emellan voro icke

---

[1]) Strömbäck till Bergskollegium okt. 1779. Brev o. suppl.; Bergskollegii protokoll 12 okt. 1779, R. A.

[2]) Bergverksrelation 1775, R. A.

[3]) Dito 1778, R. A.

[4]) Dito 1779, R. A.

[5]) Dito 1781, R. A.

särdeles stora, ty brukspatronessan Sara var härsklysten och envisades att vilja behandla sin fullvuxne son, som om han ännu gick i kolt, vilket han å sin sida förklarligt nog hade svårt att finna sig i. För övrigt tyckes unge Carl Magnus till en början ej ha haft så lätt att sätta sig i respekt hos sina underhavande. Hans bruksinspektor, Carl Carlsson, visade honom ständigt och öppet "olydnad och motwilja", for t. o. m. ut i "oqwäden" mot honom och blev förgäves gång på gång uppmanad att iakttaga ett "anständigt och hörsamt upförande". Äntligen gick det den 15 december 1797 därhän, att slagsmål uppstod på brukskontoret mellan brukspatronen och inspektoren, varvid den senare ej sparade på "oqwäden och swordomar". Huru slagsmålet avlöpte, förmäler icke historien, men brukspatronen fann sig föranlåten att hos Bergskollegium anhålla om att bergmästaren skulle få inkalla ett urtima bergsting till detta "brottmåls skyndesamma uptagande och afdömande". I annat fall ansåg han sig ej till sin person "fredad ifrån flere så beskaffade händelser".[1]) Bergskollegium villfor den nödställde brukspatronens begäran, men något slags uppgörelse i godo måtte i alla fall ha träffats i sista stunden, ty något urtima bergsting blev den gången ej av. Alldeles uteslutet är det f. ö. ej, att Carl Magnus själv insett, att han ej varit alldeles utan skuld till slagsmålet, häftig som han synes ha varit. En dag

Carl Magnus Strömbäck.
Porträtt i olja av okänd konstnär. Orig. tillhör disponenten G. Strömbäck, Ödeborg.

[1]) Strömbäck till Bergskollegium 28 dec. 1797. Brev o. suppl., R. A.

under året 1796 hade två bönder kommit in på brukskontoret för att få betalt för sina kolleveranser. Men i stället för pengar hade de fått stryk. Den nämnde inspektor Carlsson och brukspatronen själv hade "under eder och okvädinsord" överfallit dem med "slagh och hårdrag och skuffan". Då det rannsakades om detta uppträde inför bergstingsrätten, kom det fram att bönderna också hade gjort sig skyldiga till diverse grova tillmälen, men brukspatronen blev i alla fall dömd att för "en skuffning och ett okvädinsord" böta 48 Rdr specie och dessutom betala rättegångskostnaderna.[1])

Karin Strömbäck.
Fotografi efter numera förstörd miniatyr från 1810.

Carl Magnus Strömbäck tröttnade slutligen på det moderliga förmynderskapet och beslöt att flytta. Dittills hade bruksägarna alltid bott i en antagligen ganska anspråkslös gård på den plats, där Sofiedals herrgårdsbyggning nu står. Men nu förklarade Carl Magnus, att han ämnade bygga en "mangård" vid Mackmyra och slå sig ned där "til winnande af en närmare tilsyn wid Bruket". Egendomen blev därför delad mellan mor och son. Brukspatronessan Sara fick tio tunnland mera än sonen, alldenstund hennes andel ansågs vara av sämre beskaffenhet än hans, men i gengäld åtog hon sig att i två år lämna 50 lass gödsel om året till Mackmyra. Nödiga reparationer av lador och åbyggnader skulle bekostas gemen-

[1]) Bergskollegii protokoll 12 jan. 1798; Bergstingsrättens protokoll och utslag 1796, R. A.

samt, och skatten för somliga hemman likaledes erläggas gemensamt.[1])

Den nya herrgårdsbyggnaden vid Mackmyra började uppföras 1797 och synes ej ha blivit fullt färdig förrän 1812, ehuru den antagligen var delvis beboelig flera år tidigare. Sådan den då var, har den sedan i huvudsak förblivit. Det viktigaste tillägget till den ursprungliga byggningen är den stora verandan åt gårdssidan, som uppfördes på

Mackmyra. Herrgårdens norra fasad.
J. Johnsson foto.

1870-talet. Då förändrades också fasaderna enligt tidens smak så, att ett listverk inlades, markerande gränsen mellan de båda våningarna, varjämte fönstren försågos med kraftigt markerade omfattningar i stil med hörnens samtidigt gjorda putsdekorering. Carl Magnus Strömbäck gav prov på god smak och gott omdöme såväl genom husets yttre utseende som dess vackra och fördelaktiga läge på Ön nära södra stranden av åns norra gren, alldeles intill den dåvarande spikhammaren och även helt nära den på fastlandet belägna stångjärnssmedjan.

Spikhammarens närhet torde emellertid ha befunnits besvärlig, ty den flyttades 1800 till fastlandet, varvid båda hamrarna ombyggdes och inrymdes under samma tak. Av allt att döma blev detta arbete fär-

[1]) Delningsinstrument 10 juli 1797, Mackmyra.

digt 1802. Men ungefär samtidigt byggdes ladugård, spannmålsmagasin, iskällare och brygghus. Därtill kommo kolhus och kyrkstall och något senare en ny "hammarbro". All denna byggnadsverksamhet var nog mer eller mindre nödvändig i och för sig, men det blev för mycket och för dyrt på en gång. Jan Paul Strömbäck hade icke lämnat någon nämnvärd förmögenhet efter sig, och av det lilla som fanns hade hans änka fått hälften. Den återstående hälften hade Carl Magnus

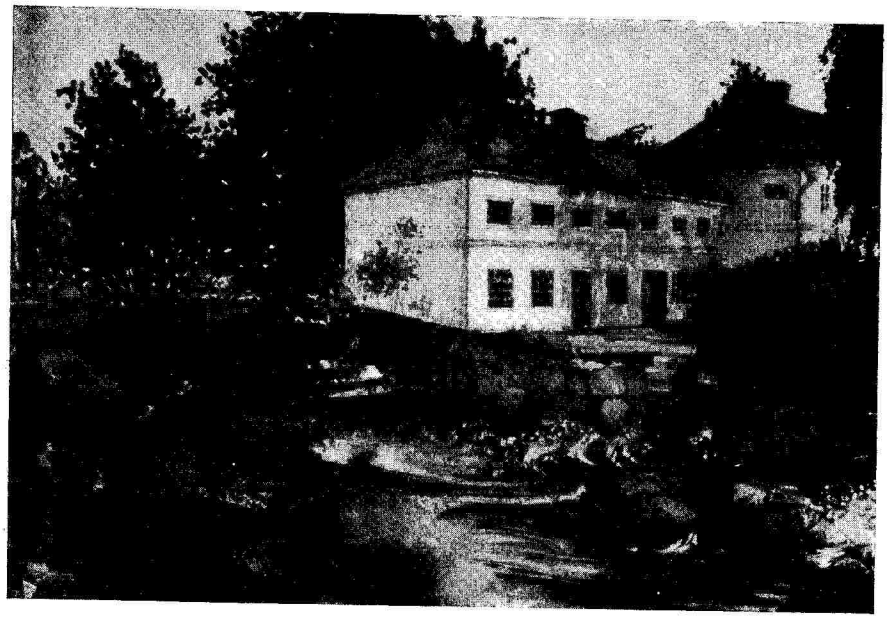

Mackmyra. Bränneriet, numera brygghuset, och kavaljersflygeln.
Akvarell av M. Redlund 1915. Orig. tillhör major E. Th. Klingberg, Mackmyra.
Ur Jernkontorets bruksbildskatalog.

måst dela med tre systrar, så att hans egen andel endast blivit 1,434 Rdr. Dessutom var bruket intecknat för skuld i Riksbanken. Och de stora utgifterna motsvarades icke av inkomsterna.

Det allmänna ekonomiska läget i Sverige var mycket gynnsamt vid sekelskiftet 1800. Ej minst järnhanteringen var stadd i en kraftig uppblomstring, i synnerhet sedan en kunglig förordning 1803 utfärdats till dess fromma. Den för Mackmyra viktigaste punkten i denna förordning var den tredje paragrafen. Det stadgades i den, att ägare av i "Norra orterne" redan anlagda stångjärnsbruk, som vid behörig rannsakning kunde bevisa sig inneha större tillgångar i malm och skog, än de kunde utnyttja vid sina hamrar och härdar, efter en beräkning av 450 skeppunds smide för varje härd, skulle få tillstånd att anlägga nya hamrar

och härdar, så vida de nämnda tillgångarna tilläto ytterligare 450 skeppunds smide.[1]) För Mackmyra kunde en så stor ökning ej komma i fråga, men 1805 beviljades efter föregående rannsakning 200 skeppunds nytt smide mot en avgift av 40 sk. skeppundet, så att det privilegierade smidet nu uppgick till 900 skeppund vilket endast var vad Peter Högberg på sin tid sökt erhålla.[2]) Icke desto mindre blev den årliga vinsten skäligen obetydlig, och bruksrörelsen gick trots den skärpta tillsynen vid Mackmyra genom ägarens ditflyttning snarare tillbaka än framåt. Så t. ex. utsmiddes 1794 710 skeppund stångjärn mot endast 471 skeppund 1808. För att hjälpa upp sin ekonomi anlade bruks-patron Carl Magnus 1800 ett brännvinsbränneri vid herrgården men synes icke ha skördat den beräknade vinsten därpå. Efter freden i Tilsit började en försämring inträda i de allmänna konjunkturerna, närmast framkallad av kontinentalsystemets skärpning och det finska krigets utbrott. Därtill kom även, att ångmaskinen nu i England började bli en farlig konkurrent till de svenska vattenfallen och stenkolen till de svenska skogarna.

Ulla Elfbrink.
Porträtt i olja av okänd konstnär. Orig. tillhör major E. Th. Klingberg, Mackmyra.

Till dessa svårigheter kommo för Carl Magnus Strömbäck även ledsamheter av rent personlig art. Han hade tidigt förälskat

[1]) Kunglig förordning 15 juni 1803.

[2]) Bergskollegium till Sara och C. M. Strömbäck 7 okt. 1805. Resolutioner, R. A.

sin i den vackra Karin Lundberg, dotter till en hammarsmed vid Mackmyra, men mot en äktenskaplig förbindelse mellan dessa två satte den gamla brukspatronessan Sara ett envist motstånd. De unga tu ville dock icke ge sig till tåls och avvakta bättre tider utan flyttade 1799 till Stockholm, vilket näppeligen kan ha varit gynnsamt för inspektionen över nybyggnadsarbetet vid Mackmyra. I Stockholm bodde de i Maria församling. De återvände till Mackmyra först 1803, men ej förrän 1804 vigdes de. Den unga fruns svåra ställning gentemot sina underhavande å ena sidan och svärmodern å den andra torde i sin mån ha bidragit till att hos Carl Magnus mogna ett beslut att sälja bruket. Även detta mötte häftigt motstånd från modern, som säkerligen med bitterhet såg det bruk, där hon var född och hade tillbragt hela sitt liv, gå ur släktens händer. Men i januari 1814 sattes beslutet i verkställighet. Grosshandlaren Olof Elfbrink i Gefle köpte då brukspatron Carl Magnus' andel i Mackmyra och Valbo masugn för 30,000 Rdr banko och 500 Rdr banko i äreskänk. Carl Magnus Strömbäck flyttade till Gefle med sin familj och bodde där till sin död 1830. Brukspatronessan Sara bodde kvar vid Valbo masugn med grämelse i hjärtat, men på sin höga ålderdom fann även hon klokast att sälja sin andel i bruket till Olof Elfbrink för 25,000 Rdr banko. Det skedde 1819. Den gamla brukspatronessan förbehöll sig emellertid att få bo kvar vid Valbo masugn till döddagar. Hon avled 1820 vid 83 års ålder.

Olof Elfbrink.
Porträtt i olja av okänd konstnär. Orig. tillhör major E. Th. Klingberg, Mackmyra.

Den nye bruksherren var en self-made man. Bondson från Västanå i Älvkarleby och född 1773, hade han jämte flera äldre syskon i barndomen inflyttat till Gefle och antagit namnet Elfbrink. I Gefle blev han betjäntpojke hos kommerserådet Daniel Elfstrand, vars liknämnde far också var från Västanå och hade fyttat in till Gefle senast 1722 och grundat en grosshandelsfirma 1738. Kommerserådet upptäckte snart, att hans betjäntpojke hade både gott huvud och ambition och beslöt att ta sig an honom. Unge Olof fick börja som springpojke på det stora handelshuset Dan. Elfstrand & Co:s kontor. Då han skötte sina åliggan-den till sina förmäns stora belåtenhet, stod det ej så länge på, innan han befordrades till bokhållare. Från denna befattning avancerade han till kontorschef och 1802 till kompanjon. Slutligen gifte han sig 1807 med kommerserådets äldsta dotter Ulla. Vid den tidpunkt då han köpte Mackmyra, hade Olof Elfbrink redan i flera år varit chef för sin firma. Såsom affärsman hade han därför förvärvat en rik erfarenhet och hade haft gott om tillfälle att lägga i dagen en synnerlig duglighet. Han åtnjöt också stort anseende, varom vittna dels ledamotskap av åtskilliga styrelser och nämnder i Gefle, dels utnämningen till kommerseråd 1826. Någon större erfarenhet av bruksrörelse hade han däremot säkerligen ej.

Olof Elfbrink kunde glädja sig åt de förbättrade konjunkturer, som småningom inträdde efter Napoleons fall. Tackjärnsblåsningen uppgick under hans tid vanligen till omkring 1,300 skeppund om året, och stångjärnstillverkningen till omkring 900 skeppund. Dock var vinsten i regel skäligen obetydlig, och vissa år, såsom t. ex. 1819, gick bruks-hanteringen rent av med förlust. Vad som däremot gick bra, det var brännvinsbränningen, som tycks ha ökats efter 1820-talets inbrott. Så t. ex. användes 1822 över 100 tunnor spannmål till bränningen, och samma år levererades 62 5/8 kannor brännvin till gästgivaregården i Bäck. Priset var 1 Rdr kannan. 1827 tillverkades 2,690 kannor brännvin och 2,440 såar drank. Detta bekräftar på ett slående sätt ett uttalande av en nyligen avliden historiker, att man för hundra år sedan söp alldeles oanständigt.

För herrgårdens förskönande var kommerserådet Elfbrink mycket verksam. På 1820-talet började en stor trädgård anläggas, som år efter år påkostades jämförelsevis stora belopp. Den synes av bevarade brev att döma ha varit kommerserådinnan Ullas särskilda skötebarn. Åtminstone har hon nästan alltid något uppdrag för sin man eller sina söner för trädgårdens räkning, eller också låter hon dem veta, hur den artar sig. En ny kontorsbyggnad uppfördes på 1820-talet, och 1831 började man bygga en paviljong i nyklassisk stil i parken. Med det

senare arbetet sysselsattes några dalkarlar, i bruksböckerna kallade "dalgossarne", som bl. a. utförde den säregna planfondmålningen. Paviljongen avslutades, efter vad det vill synas, 1833. Kommerserådet ägde ett ståtligt stenhus vid Järntorget i Gefle, där familjen bodde om vintrarna. Både torget och huset försvunno genom stadens brand 1869 och därpå följande nyreglering. Redan tidigt på våren skedde utflyttningen till Mackmyra, där man stannade till långt fram på hösten. Kommerserådet själv och hans söner voro emellertid ofta stadda på affärsresor, så att det för det mesta blev kommerserådinnan, som fick styra

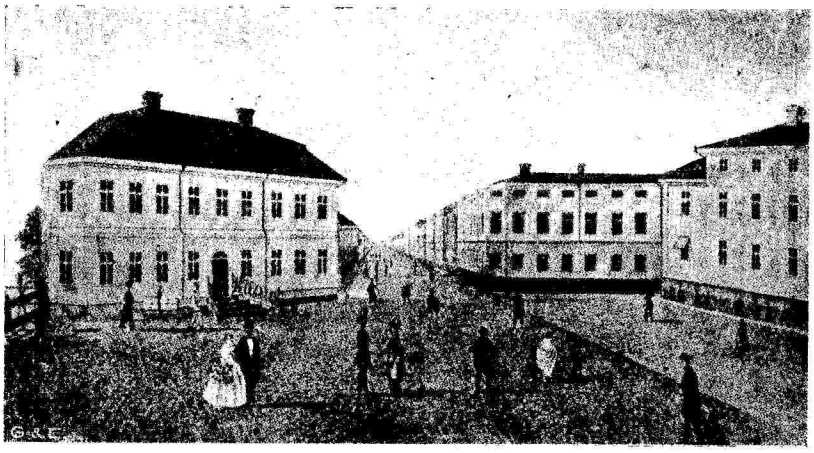

Järntorget i Gefle före branden 1869.
Elfbrinkska huset till vänster.

och ställa på bruket. Hon var en synnerligen duglig och livligt verksam dam, som, trots mångårig sjuklighet, i alla avseenden fyllde sin plats som härskarinna på en större egendom.

Från det dagliga livet på bruket under denna tid får man en och annan glimt i bevarade brev och räkenskaper. På hösten 1820 fick "hästbotaren" i Högbo betalt, för att han hade "curerat Herr Patrons sto" och 1821 reparerade en snickare "Herr Patrons" kappsläde. I 1823 års räkenskaper finner man avlöning för en "spögubbe". 1824 arbetade fyra dalkarlar vid bruket mot löfte om en kappe malt per man i veckan gratis. Till midsommarkalaset för bruksfolket 1826 bestodos 15 kannor brännvin, vilket återigen bevisar att konsumtionen var kraftig. För 1834 finnes antecknat, att smederna hade bevistat två mördares avrättning, vilket medförde en "smidesförlust" av tolv timmar. Samma år skrev husets äldste son bekymrad till sin far, som då var i Gefle, att bokningen gick trögt. Detta berodde enligt brevskriva-

rens mening på vederbörandes bristande omtanke att "ställa bokaren i ordning" i förväg, viiket ledde till att den gamla bokaren gick sönder. Dess öde delades av en ny, som anskaffades från Åttersta, varpå man i största hast måste skaffa en tredje från Forsbacka.[1])

Den för bruket viktigaste åtgärd, som vidtogs under kommerserådet Elfbrinks tid, var införandet av en ny smidesmetod. Allt ifrån början hade man idkat tysksmide vid Mackmyra, men på sommaren

Paviljongen i parken.
J. Johnsson foto.

1833 anhöll Olof Elfbrink hos Bergskollegium om tillstånd att få övergå till lancashiresmidet, som alldeles nyligen börjat prövas i Sverige. Man hade numera fått klart för sig, att lancashiresmidet "lemnar en mera ändamålsenlig product eller ett godt, mjukt och lätt Jern, hvilket, ehuru kostsammare vid tillverkningen än Tysksmidet, dock befordrar en säkrare afsättning på utrikes orter". Olof Elfbrink ville därför förändra de båda tysksmideshärdarna till lancashirehärdar och uppföra en ny räckhärd och en särskild stångjärnshammare för smältornas sönderhuggande "att inrymmas i gamla Hammarbyggnaden under samma tak utan all annan förändring med Dammar, Wattensumpar, Hjul — — än hvad de

[1]) D. Elfbrink till O. Elfbrink 23 mars 1834, Mackmyra.

såsom gamla och förfallna tarfva, neml. dels att nybyggas och dels att repareras"[1]) Från Bergskollegii sida mötte intet hinder, och lancashiresmidet infördes omedelbart. Det infördes samma år även vid Forsbacka, Hammarby och Hoo, som sålunda jämte Mackmyra voro föregångare på området i Gestrikland. De flesta gestrikebruken fortforo ännu många år med sitt tysksmide. Det blev emellertid snart klart, att de för ändamålet utförda reparationerna och ändringarna i hammar-

Elfbrinkska gravkoret i Gefle.
J. Johnsson foto.

smedjan ej voro tillräckliga, utan att en helt ny smedja måste byggas.

Detta arbete medhanns dock ej under Olof Elfbrinks livstid. Han dog i Gefle på hösten 1835 och jordfästes under stora högtidligheter och allmän tillslutning i Heliga Trefaldighetskyrkan. Bisättningen skedde därpå provisoriskt i det lilla Garbergska gravkoret på Gefle kyrkogård. Efter kommerserådets död byggde hans änka och svågrar därsammastädes det ståtliga Elfbrinkska gravkoret efter ritningar av den ene av svågrarna, grosshandlaren och skeppsbyggmästaren Per Elfstrand D:son. Dit överfyttades hans stoft 1842.

---

[1]) O. Elfbrink till Bergskollegium 6 maj 1833. Brev o. suppl., R. A.

Det blev nu i stället kommerserådinnan, som fick bygga den nya hammarsmedjan, som delvis ännu kvarstår med hennes initialer, U. E., och årtalet 1839 på gaveln. Den byggdes av sten och var för sin tid mycket rymlig. Den innehöll två lancashiresmälthärdar, en räckhärd med förvärmningsrum, en smälthammare, två räckhammare, en manufakturhärd med tre spikhammare och en klensmedsverkstad. I en särskild byggning utanför smedjan uppsattes en tackjärnsblåsmaskin. Ännu innan allt detta arbete var fullt färdigt, inkom brukspatron Daniel Elfbrink, kommerserådets äldste son, till Bergskollegium med an-

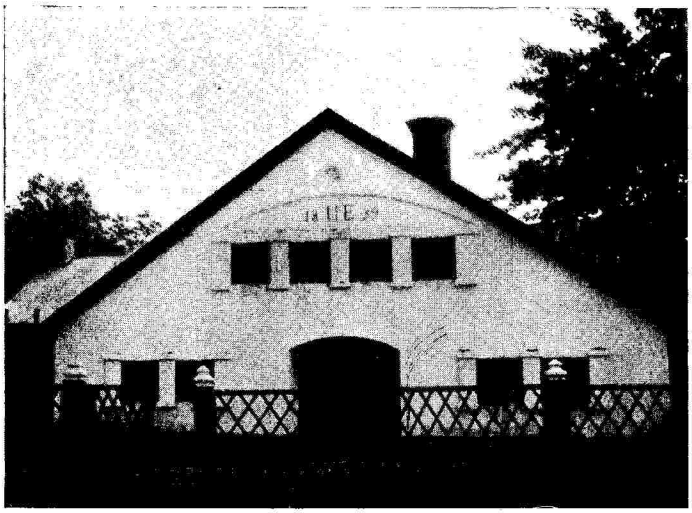

Mackmyra. Hammarsmedjan.
Förf. foto.

sökan om en ökning i det årliga smidet av 300 skeppund. Denna begäran beviljades, och det årliga smidet uppgick därefter till 1,200 skeppund.[1]) I sin skrivelse till kollegiet uttalar brukspatronen en förhoppning, att användandet av den dyrbarare lancashiremetoden genom "produktens godhet" skulle bereda honom ersättning i framtiden för de kostnader, som han måst ikläda sig för denna metods införande. Och med oro påpekade han, att nästan alla bruksägares bemödanden gingo ut på att öka kvantiteten genom "forceradt smide" utan avseende på järnets beskaffenhet. Man kunde på grund härav befara, att det svenska järnet kanske snart nog skulle förlora sin "jemförelsevis goda credit" i utlandet, "hvilken fruktan ännu mera förökas vid betraktande af de förbättringar, som Jernhandteringen i andra länder un-

[1]) D. Elfbrink till Bergskollegium 26 jan. 1839. Brev o. suppl., R. A.

dergått och oafbrutet undergår, hvarigenom t. ex. betydliga qvantiteter engelskt jern nu kunna föryttras till vida högre priser än vårt svenska". Under 1830-talets senare hälft utvecklades även för övrigt en ganska livlig byggnadsverksamhet. Då byggdes en flygel till herrgårdsbyggningen och ett orangeri i parken. Och sedan brännvinsbränningen upphört 1839, byggdes bränneriet om till brygghus.

Kommerserådinnan Ulla dog 1844, och därefter blev den ovannämnde äldste sonen Daniel ensam herre på bruket. Han var en rörlig och företagsam man både i vad som angick bruket och dess skötsel och grosshandeln i Gefle. Med kommerserådets död upphörde förbindelsen med handelshuset Dan. Elfstrand & Co, ty både Daniel Elfbrink och hans yngre bror Wilhelm slogo in på andra vägar genom bildandet av egna firmor. I Gefle var den nye brukspatronen mycket uppburen och blev redan vid 32 års ålder 1840 vald till riksdagsman. Men hans tid blev kort. På sommaren 1833 blev länsman Carl Ekstedt i Valbo överfallen och mördad av två berusade båtsmän. Hans änka, som efter mannens bråda död satt i knappa omständigheter, hade i yngre år varit "husmamsell" hos familjen Elfbrink. Av medlidande med sin forna tjänarinna upptogo kommerserådet och hans fru hennes tolvåriga dotter Lina i sitt hus, där hon på lämpligt sätt fick göra nytta för sig men även lära sig skick och fason. Då hon blev fullvuxen, blev Daniel Elfbrink förälskad i henne, men mot deras förening inlades en bestämd gensaga från kommerserådinnan Ullas sida, ty en dylik mesallians ville hon ej veta av för sin äldste son. Först sedan sorgeåret efter hennes död gått till ända, kunde det bli tal om förlovning, men sedan kommo åtskilliga andra hinder i vägen, tills bröllopet äntligen kunde bestämmas till sommaren 1846. Lysningarna voro redan över, då brudgummen plötsligt insjuknade i lunginflammation och dog på Mackmyra den 17 maj 1846. Den förtvivlade fästmön, till vilken han hade testamenterat alla sina ägodelar, avstod alltsammans till hans syskon utom hans hus i Gefle, som han 1841 hade köpt av krigsrådet Per Strömbäck, en son till brukspatron Carl Johan Strömbäck på Oslättfors. Hon gifte sig slutligen 1867 med sin tillämnade svåger Wilhelm Elfbrink i hans andra gifte. Denne Wilhelm blev nu brukspatron på Mackmyra.

Man befann sig nu emellertid i början av näringsfrihetens tidevarv, då alla hämmande skrankor brötos ned. För bergshanteringen skedde detta genom en kunglig förordning av 1846. Den viktigaste punkten i denna förordning är den första, vari det heter: "Wid de werkstäder för stångjernssmide, stålberedning eller annan jernförädling, hwilka med wederbörligt tillstånd redan äro anlagde utom de egentliga tackjernsbergslagen, — — — — — — — skall tillwerkningsrätten wara obe-

gränsad — — — — — från och med det smidesår, hwarunder egaren sig hos Bergmästaren i orten dertill anmält".[1]) Icke förrän 1850 inlämnade brukspatron Elfbrink sin ansökan om dylik obegränsad smidesrättighet, som genast beviljades. Under 1850-talet höll sig tillverkningen därefter uppe vid omkring 2,900 skeppund stångjärn och 147 skeppund manufakturmide, mest spik, om året. Ännu 1846 reparerades Valbo masugn. Efter tackjärnshandelns frigivande inom landet 1835 togs malm från flera håll, såsom Utön, Norberg, Bispberg och gruvorna i Torsåker. Men vattenbristen gjorde sig ofta kännbar; det hade ju redan på 1600-talet anmärkts, att masugnen hade "klen wattudrächt".[2]) Än värre var det numera med kolbristen. I Valbo funnos vid seklets mitt ej mindre än 21 sågar, som naturligtvis gjorde av med betydliga mängder av virke till förfång för bruken. Av dessa och andra anledningar kunde masugnen icke hållas i gång varje år. Den sista blåsningen ägde rum på hösten 1855. Snart skulle själva namnet Valbo masugn försvinna. Den vid masugnen belägna gamla herrgårdsbyggningen revs 1858, och en ny byggdes till bostad åt brukspatronens äldsta dotter Julia och hennes man, friherre Oskar von Otter. Namnet ändrades då

Daniel Elfbrink.
Porträtt i olja av okänd konstnär. Orig. tillhör kapten F. Gripensvärd, Kortebo.

[1]) Kungliig förordning 27 april 1846.
[2]) Jfr ovan sid. 30.

till Sofiedal efter Wilhelm Elfbrinks fru, brukspatronessan Sofie Elfbrink, född Göransson.

Skogsfrågan utgjorde under 1800-talets förra hälft ett alldeles särskilt viktigt kapitel. Den meningen hade länge varit gällande, att kronan ej hade tillräcklig inkomst av rekognitionsskogarna. Frågan om vad som kunde göras för saken hade dryftats av den ena riksdagen efter den andra alltifrån 1726, tills man äntligen 1809 kom till ett praktiskt resultat. Detta tillkännagavs för allmänheten genom en kunglig förordning 1811, som medgav bruksägarna rättighet att skatteköpa respektive rekognitionsskogar inom en tid av sex år.[1]) Åtskilliga försök gjor-

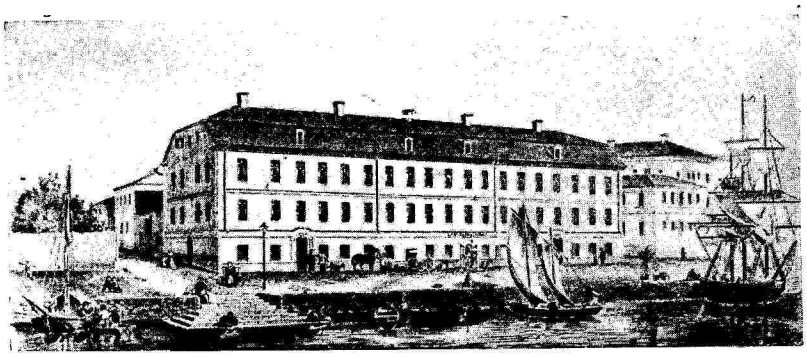

Elfstrandska och Elfbrinkska husen i Gefle före 1869 års brand.
Nu N. Strandgatan 23 och 25.

des under de följande åren att riva upp detta beslut och skärpa villkoren, men de misslyckades, och genom ett kungligt brev 1824 bekräftades skatteköpsrättigheten utan tidsinskränkning.[2]) Innan skogarna kunde skatteköpas, måste de emellertid undersökas och skattläggas av vederbörande myndigheter, och det gick ej så fort. Den del av Mackmyra bruks rekognitionsskog, som låg i Valbo, skattlades på sommaren 1827. Återstoden, som låg i Hedesunda, skattlades samma år, men mot denna skattläggning gjordes anmärkningar, så att den måste göras om, vilket skedde först på våren 1839. Med själva skatteköpet brådskades ej. Det verkställdes ej förrän 1847.

Mot skogsskötseln i Gestrikland i allmänhet hade bergmästaren Niklas Uhr åtskilligt att anmärka. "Tillståndet med Skogarne inom Gestrikland röijer ännu ingen brist", skriver han 1818, "ehuru man allmänt vid de Wärk, hvilka äro grundade på kohl från Socknarne närmast omgivande Gefle klagar deröfver att kohlningarna aftagit under en tid då Bjälkar och Bräder ägt något pris eller varit begärlige till

[1]) Kunglig förordning 4 febr. 1811.
[2]) Kungligt brev 29 jan. 1824.

Utskjeppning. Denna klagan — — — har grund och kan icke bestridas. Men också finner man ej ett enda ställe, hvarest Bruks Egaren inom den krets, där han bör och kan värka, vidtagit någon utväg att allmänt införa en bättre kohlnings method för att åtminstone med egne skogar hushålla och såmedelst försäkra sig mot kommande tiders möijeliga brister. Och utan efterdömmen hvad har man att vänta af den Sjelf Egande Allmogen?"[1]) Denna reflektion var otvivelaktigt träffande. Men vad allmogen tydligen förstod sig på, det var olaglig skogsåverkan.

Wilhelm Elfbrink.
Miniatyr av J. A. Gillberg. Orig. tillhör major E. Th. Klingberg, Mackmyra.

Mackmyra bruks rekognitionsskogar voro under Olof Elfbrinks tid mycket hemsökta av våldsverkare, och under hela 1820-talet tvistades, processades och vädjades det till högre rätt om åverkan. Kommerserådet, som f. ö. var mycket välvillig mot sina underhavande och bönderna i allmänhet, lade i denna fråga icke fingrarna emellan. Hans vanliga godmodighet lämnade då rum för en spydighet, som icke lämnade något övrigt att önska i fråga om skärpa. Så t. ex. skriver han 1822 till Bergskollegium om en skogsskövlande bonde i Hedesunda, som blivit bötfälld av bergstingsrätten men vädjat till kollegiet, att han, d. v. s. kommerserådet, icke behövde vara mångordig, "ty då man får medgiva, att klaganden icke warit vidlyftig i sin Besvärs Skrift,

[1]) Bergverksrelation 1818, R. A.

så kan man likväl säga, att han warit det tillräckligt för att säga Ingenting i sjelva Saken".[1])

Gefle-Dala järnväg, som fullbordades 1859, kom till bl. a. för att bereda hjälp åt den på grund av den hotande kolbristen och de dyra och besvärliga malmfrakterna betryckta bergshanteringen. Men detta lyckades endast delvis. En del obetydligare bruk hade nödgats inställa driften redan i följd av den nyss omtalade konkurrensen med de talrika sågarna. Efter järnvägens tillkomst kunde avlägsnare belägna bruk och masugnar ej längre tävla med sådana, som lågo i närheten av den nya kommunikationsleden, utan måste nedläggas. Tillverkningen flyttades till något bättre beläget bruk eller upphörde alldeles. Det blev en koncentration av driften till de större och livskraftigare verken, och i stället för många små hamrar och masugnar fick man nu några få stora verk. Mackmyra kunde icke klaga över dåliga kommunikationer men drabbades tungt av de dåliga konjunkturerna, i synnerhet efter fransk-tyska krigets slut. Därtill kom det alldeles särskilda sakförhållandet att dess ägare genom köp förvärvat två tredjedelar av det närbelägna Forsbacka och därför ej hade något intresse i att låta de båda bruken konkurrera. De inställde följaktligen driften på hösten 1877, varpå smidet överflyttades till Forsbacka.

Sofie Elfbrink.
Porträtt i olja av okänd konstnär. Orig. tillhör kapten F. Gripensvärd, Kortebo.

[1]) O. Elfbrink till Bergskollegium 20 juli 1822. Brev o. suppl., R. A.

Då var emellertid Wilhelm Elfbrink borta. Han avled den 16 maj 1870 efter flera års sjuklighet. Med honom utslocknade hans släkt på manliga linjen. Hans både yngre döttrar, Emma, gift med brukspatron Wilhelm Fogelmarck, och Anna, gift med brukspatron Christian Lundeberg på Forsbacka, övertogo Mackmyra och löste ut sin äldsta syster, friherrinnan von Otter.[1]) Efter en ny överenskommelse (1898) blev fru Fogelmarck, nu bliven änka, ensam ägarinna av Mackmyra, sam-

Mackmyra på 1850-talet.
Oljemålning av A. Nordgren. Orig. tillhör kapten F. Gripensvärd, Kortebo.

tidigt med att förbindelsen med Forsbacka upphörde. Bruket äges nu av hennes andra dotter och måg. Sedan smidet upphörde, har det övergått till att bli uteslutande en jordegendom. För lantbruket hade redan kommerserådet Elfbrink på sin tid intresserat sig, och än mera var detta fallet med hans båda söner. Brukspatron Fogelmarck var tillika föreståndare för lantbruksskolan vid Vall utanför Gefle och innehavare av Gefleborgs läns hushållningssällskaps guldmedalj. Han ägnade sig med liv och lust åt lantbruket, som under honom uppnådde den höga ståndpunkt, det alltsedan dess innehaft. Egendomens areal är numera 2,000 tunnland, varav 225 tunnland öppen åker. På en del av det gamla

[1]) Jfr ovan sid. 60.

brukets forna mark ligger nu en trämassefabrik,[1]) och framme vid herrgården finnes en elektrisk kraftstation, som är inrymd i den gamla hammarsmedjan.

I tre hundra år hade stångjärnshammaren vid Mackmyra varit i gång. I tre hundra år hade man kunnat säga med skalden:

"Stjärnorna tindrade tysta för hundrade
år tillbaka och skogen sov.
Forsen dånade, hjulen dundrade,
gnistorna sprakade,
marken skakade,
hammaren dunkade tung och dov.

Bälgen blåste och blästern ljungade,
kvävande hetta ur ässjorna slog,
svettiga sotiga smederna slungade
släggan mot stängerna,
nöpo med tängerna,
formade järnet till harv och plog."

Men nu hade den tystnat. Den gamla tiden, de små brukens och hemslöjdens och förnöjsamhetens tid, hade gått till ända, och en ny tid bröt in, den storindustriella driftens och bolagens och strejkernas opersonliga tid. Visst hade den sina fel, den gamla tiden. Men till de gamla bruken och den gamla brukskulturen stå senare tider i en outplånlig tacksamhetsskuld, ty deras insats i vår odlings hävder är av bestående värde.

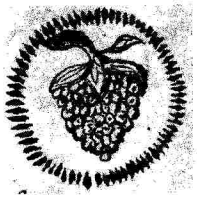

Mackmyra stångjärnsstämpel.
Efter teckn. i 1737 års bergverksrel., R. A.

[1]) Denna har intet med egendomen att göra utan äges av ett särskilt bolag.

Utdrag ur släkten

Olaus Erici Tilacæus,
† 1647.
Prost i Steneby.
G. m. Margareta Eriksdotter Falck.

1. *Daniel Tilas,*
1637—1697.
Assessor i reduktionskollegium.
G. m. Helena Nordlind,
1654—1729.

1. *Katarina,*
1672—1726.
G. m. kommissarien Bengt Rudenhjelm,
† 1723.

2. *Erik,*
1673—1726.
Kapten.

3. *Margareta,*
1674—1747.
G. 1 m. brukspatron Detlof Heijke,
† 1709.
2 m. brukspatron Christiern Malmin,
1686—1733.

4. *Maria,*
1680—1708.
G. m. rådman Olof Ahlström i Arboga.

5. *Anna Beata,*
1681—1765.
G. m. krigsrådet Johan Nigrell,
1662—1759.

6. *Sara Elisabet,*
1682—1747.
G. 1 m. lektor Gustaf Herveg i Karlstad,
1686—?.
2 m. brukspatron Stefan Schwartz.

7. *Olof,*
1684—1749.
Överstelöjtnant vid livregementet till häst.
G. m. Maria Hjärne,
1681—1758.

Tilacœus,
[illegible]eby.
[illegible] Eriksdotter

[illegible] *Olof,*
[illegible]4—1749.
[illegible]telöjtnant
[illegible]svregemen-
[illegible] till häst.
[illegible] Maria
[illegible]ärne,
[illegible]—1758.

Tilas' stamtavla.

Sven Bröms,
1612—1693.
Livmedikus och arkiater.
G. 1 m. Katarina Emporagria,
† 1653.
2 m. Katarina Helledaij.

2. *Erik Tilas,*
1643—1688.
Kyrkoherde i Katarina församling i Stockholm.

G. m.

2. *Elisabet Bröms,*
1667—1738.
G. 2 m. professor Crispin Jernfelt i Dorpat,
1660—1695.
3 m. domprosten Nils Dwan i Västerås,
1645—1709.

1. *Katarina Bröms,*
1664—1735.
G. 1 m. ståthållaren Johan Silfverkloo,
† 1686.
2 m. biskop Carl Carlsson i Västerås.
1642—1708.

8. *Hedvig,*
1688—1727.
G. 1 m. regementspastor Peter Ramberg,
1689—1720.
2 m. "Contrefejaren" Magnus Hjolman.

9. *Eva Kristina,*
1690—1738.
G. m. krigskommissarien Abraham Cederholm von Smalensée.
1680—1756.

I 1:sta giftet:

1. *Margareta Tilas,*
1683—1702.
G. m. domprosten Petrus Tillæus i Västerås,
1683—1744.

2. *Maria Tilas,*
1684—1757.
G. 1 m. lektor Jacob Wagner i Västerås,
† 1714.
2 m. ryttmästaren Johan Segererona,
1684—1733.

3. *Elisabet Tilas,*
1687—1762.
G. m. prosten Johan Emporelius i Mora,
1660—1739.

4. *Katarina Tilas,*
1687—1732.
G. m. häradshövding Lars Stiernmarck,
1690—1732.

Elisabet Margareta Stiernmarck,
1718—1748.
G. m. ryttmästaren Per Hierta,
1693—1773.

I 2:dra giftet:

1. *Crispin Jernfeltz,*
1694—1757.
Major.
G. m. Metta Charlotta Fägersköld,
† 1753.

Utdrag ur släkten Strömbäcks stamtavla.

Peder Ersson Snifs,
† omkring 1685.
Fiskare i Gefle.

Peter Strömbäck,
1664—1720.
Rådman i Gefle.
G. m. Katarina Holmberg,
1660—1744.

1. *Anna Margareta Strömbäck*,
1687—1756.
G. m. rådman Peter Almgren i Gefle,
† 1736.

2. *Peter Strömbäck*,
1688—1750.
Brukspatron på Oslättfors.
G. m. Margareta Hammar,
1698—1767.

Peter Högberg,
1700—1754.
Brukspatron på Mackmyra.
G. m. Sara Strandberg,
1710—1766.

1. *Peter Strömbäck*,
1717—1774.
Brukspatron på Oslättfors.
G. m. Katarina Wahlman,
1722—1800.

2. *Fredrik Lorens Strömbäck*,
1723—1775.
Grosshandlare i Gefle.
G. m. Cornelia Hårleman,
1731—1795.

3. *Jan Paul Strömbäck*,
1725—1795.
Brukspatron på Mackmyra.
G. m. *Sara Högberg*,
1737—1820.

Carl Johan Strömbäck,
1753—1810.
Brukspatron på Oslättfors.
G. m. Margareta Kristina Alftin,
1761—18 ?.

Per Strömbäck,
1783—1860.
Krigsråd.
G. m. Maria Margareta Wallberg,
1793—1872.

Carl Magnus Strömbäck,
1769—1830.
Brukspatron på Mackmyra.
G. m. Karin Lundberg,
1778—1844.

1. *Adolf Ulrik Strömbäck*,
1806—1857.
Lantmätare.
G. m. Helena Hammarstedt,
1820—1907.

2. *Erik Viktor Strömbäck*,
1818—1888.
Bruksförvaltare.
G. m. Erika Åsberg,
1818—1875.

Utdrag ur släkten Elfbrinks stamtavla.

Olof Elfbrink,
1773—1835.
Kommerseråd.
G. m. Ulla Elfstrand,
1787—1844.

1. *Daniel Elfbrink.* 1808—1846. Brukspatron.	2. *Charlotte Elfbrink,* 1810—1885. G. m. grosshandlaren Gustaf Luth i Gefle, 1800—1863.	3. *Wilhelm Elfbrink,* 1813—1870. Brukspatron. G. 1 m. Sofie Göransson, 1817—1860. 2 m. Lina Ekstedt, 1821—1904.
1. *Julia Elfbrink,* 1839—1918. G. m. friherre Oskar von Otter, 1835—1905.	2. *Emma Elfbrink,* 1842—1910. G. m. brukspatron Wilhelm Fogelmarck, 1835—1893.	3. *Anna Elfbrink,* 1844—1914. G. m. brukspatron Christian Lundeberg, 1842—1911.
1. *Sofi Fogelmarck,* 1864—1924.	2. *Anna Fogelmarck,* f. 1867. G. m. major Erland Theodor Klingberg, f. 1866.	3. *Siri Fogelmarck,* f. 1868. G. m. kapten Fredrik Gripensvärd, f. 1865.